

T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA

“DEVLET ADAMI ATATÜRK”
PANELİ BİLDİRİ KİTABI
(20 MAYIS 2015)

Genelkurmay Personel Başkanlığı
Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları

ANKARA
GENELKURMAY BASIMEVİ
2015

ISBN

978-975-409-725-2

KKSN

7610KK0491589

SAHİBİ

Tuğg.Necdet TUNA

SORUMLU MÜDÜR

P.Kur.Alb. Şahin KUYUCU

YAYIN KURULU

Öğ.Alb. Ali BAL

Dr.Öğ.Yb. Hüsnü ÖZLÜ

Arşt. ve Konf.Uzm. Dilek GEYVE

DÜZELTİ / SAYFA DÜZENİ

Düz.Uzm. İlkay SARIKAYA

KAPAK

Miz.Uzm. Mehmet Akif AK

SUNUŞ

ATATÜRK; halk egemenliğine dayalı bir devlet şekli olan cumhuriyetin, Türk milletinin karakterine en uygun yönetim şekli olduğuna inanmıştır. Bu inançla kurduğu Cumhuriyet; laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti olma özellikleri ile bugünlere ulaşmıştır. Ulusumuzu oluşturan tüm unsurları çağdaş bir çizgide birleştiren ATATÜRK, ulusal amaçların gerçekleştirilmesi yolunda gayretlerin en uyumlu ve en verimli şekilde bütünleştirilmesini sağlamıştır.

ATATÜRK'ün yüce Türk ulusuna armağan ettiği en büyük eseri olan Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş yurttaş, toplum ve devlet ülküsüne ulaşmasını sağlayacak prensipler, Millî Mücadele'nin hemen ardından özenle yaşama geçirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinin yapı taşlarını oluşturan ve ATATÜRK tarafından uygulamaya konulan demokrasi, hukuk, ekonomi ve eğitim konuları Türk çağdaşlaşma hareketinin temelini oluşturmuştur.

Her yıl 19 Mayıs haftasında icra ettiğimiz ATATÜRK panelleri Millî Mücadele'nin tüm safhalarını kapsayacak ve birbirini takip edecek şekilde Kara Harp Okulunda icra edilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda; 2011 yılında "Mütareke Dönemi ve İstanbul'dan Samsun'a Uzanan Yolda Mustafa Kemal", 2012 yılında "Millî Mücadele Başlarken - Kongreler Dönemi", 2013 yılında "Osmanlı Mebusan Meclisinden TBMM'ye - Millî Egemenlik" ve 2014 yılında da "Türk İstiklal Harbi'nde Kuvayimilliyeye, Düzenli Ordu ve Cepheler" konulu paneller düzenlenmiştir. 2015 yılında icra edilen panelin konusu ise "Devlet Adamı ATATÜRK" olarak belirlenmiştir.

Devletimizin Kurucusu Ebedî Başkomutanımız Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün doğumunun 134'üncü yıl dönümü münasebetiyle Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı tarafından düzenlenen "Devlet Adamı ATATÜRK" konulu panelin düzenlenmesi ve icra edilmesinde büyük katkı sağlayan seçkin öğretim üyelerimize saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

Eserin yayıma hazırlanmasında emeği geçen ATEM Başkanlığı ATATÜRK Araştırma ve Eğitim Şube Müdürlüğü personeline teşekkür ederim.

Necdet TUNA
Tuğgeneral
ATASE Daire Başkanı

İÇİNDEKİLER

Sunuş

İçindekiler..... III

ATATÜRK ve Demokrasi

Prof.Dr. İhsan GÜNEŞ..... 1

ATATÜRK ve Hukuk

Prof.Dr. Gülnihal BOZKURT..... 9

ATATÜRK ve Ekonomi

Prof.Dr. Hale ŞIVGIN..... 21

ATATÜRK ve Eğitim

Doç.Dr. Hakan UZUN..... 37

ATATÜRK VE DEMOKRASİ

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ*

“ATATÜRK” ve “demokrasi” birbirini tamamlayan iki güzel sözcüktür. Cumhuriyet; monarşik olmayan, devleti yönetenlerin yönetme hakkının baba ya da anneden oğula, kıza veraset yoluyla geçmediği, devleti yönetenlerin seçimle yönetme hakkını elde ettikleri bir sistemdir. Demokrasi ise devleti yönetenlerin yönetme yetkisini halktan, ulustan aldıkları “halkın, halk tarafından, halk için yönetildiği” bir sistemdir. Öyle ise ikisi de halka, halkoyuna dayanmaktadır. Demokrasi cumhuriyetin içinde bir özdür. cumhuriyet demokrasiyi besleyen bir fidanlıktır. Dolayısıyla cumhuriyet daha kapsayıcıdır. İşte bu nedenle de ATATÜRK, cumhuriyete öncelik vermiştir. Kaldı ki Cumhuriyet’in kurulduğu dönemde demokrasi değil cumhuriyet yükselen bir değerdi. Tarihi değerlendirirken o günün koşullarında değerlendirmek gerekir. Bugünden bakarak tarihî olaylar değerlendirilemez.

Tarihsel sürece baktığımızda demokrasinin yere, zamana göre farklılıklar gösterdiği dikkatimizi çekmektedir. Ülkelerin toplumsal yapıları, kültürel birikimleri, siyasi deneyimleri farklı demokrasi uygulamalarını da beraberinde getirmiştir. İngiltere’de, Amerika Birleşik Devletleri’nde ve Fransa’daki uygulamalara baktığımızda bunu açıkça görürüz. Demokrasi algısının da hep aynı kalmadığı, zaman içinde değiştiği de bir gerçektir. XIX. yüzyılın demokrasi algısı ile günümüzün demokrasi algısı aynı değildir. Jonathan Sunshine “XIX. yüzyılda yetişkin erkeklerin %50’sinin oy hakkına sahip olduğu, seçilmiş bir parlamentoda çoğunluğun desteğine sahip bir hükümetin bulunduğu veya halk tarafından dönemsel seçimlerle seçilen bir yürütme organının bulunduğu yerde demokrasinin olduğunu” ileri sürebilmektedir.” XX. yüzyılın ikinci yarısında ise genel ve eşit oya dayanan yarışmacı seçim, özgürlük alanlarının genişletilmesi, güçler ayrılığı, hukuk devleti, laiklik, insan hakları vb. unsurları öne alan bir demokrasi algısı benimsenmiştir.

Demokrasilerinin doğduğu ve kurumsallaştığı coğrafyalara baktığımızda bu coğrafyaların genellikle sanayileşmiş, kentleşmiş, ulusal bütünleşmesini sağlamış, okur yazar sorununu çözümlenmiş, aydınını yetiştirmiş yerler olduğu dikkati çeker. İşte bu coğrafyalarda demokrasi mücadelesi siyasal bir iç mücadele şeklinde başlamıştır. İçinde yaşanan siyasal sistem o toplumun sorunlarını çözmediği için aydınların öncülüğünde toplumu daha mutlu edecek yeni bir sistem arayışı başlatılmış, bu arayıştan da demokrasi doğmuştur. Demokrasiye geçiş kimi ülkelerde uzlaşılarak, kimi ülkelerde de devrim yaparak gerçekleştirilmiştir. İngiltere ve Fransa bunun örnekleridir.

Oysa Türkiye’de demokrasi mücadelesi yeni bir sistem arayışı olarak başlamamıştır. 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında

---

* Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

devletin varlığını, ülkenin bütünlüğünü ortadan kaldırıp insanların temel hak ve özgürlüklerini hiçe sayan işgalci güçlere karşı başlatılan bağımsızlık mücadelesi aynı zamanda mutlak monarşiden cumhuriyete/demokrasiye geçişin de zeminini oluşturmuştur. O nedenle de bu mücadelenin öncelikli hedefi, belirli sınırlar içindeki coğrafyayı vatan yapıp bu coğrafyada insanların özgür bir şekilde yaşamasını sağlamak olmuştur. Vatan olmadan devlet olmaz, devlet olmadan da demokrasi olmaz. 1919'larda, 1920'lerde bağımsız bir devletten, sınırları saptanmış bir vatandan söz etmek hayli zordu.

“Büyük savaşların tohumları, çoğunlukla barış antlaşmaları imzalandığı anda atılır ve daha metin üzerindeki mürekkep kurumadan filizlenmeye başlar.”

İşte Türk ulusu da daha Mondros Mütarekesi'nin mürekkebi kurumadan ülkeyi sömürgeleştirme, Türk ulusunu köleleştirme eylemlerine karşı ATATÜRK'ün önderliğinde “Ya istiklal ya ölüm.” parolasıyla Ulusal Kurtuluş Savaşı adını verdiğimiz bir büyük mücadeleyi başlatmaktan kaçınmamıştır. Bir yandan bu savaşı sürdürürken öbür yandan da yeri ve zamanı geldikçe demokrasinin temel kurumlarını ve ilkelerini birer birer oluşturmaktan ve bunları uygulamaya koymaktan geri durmamıştır. Askerî mücadele başarıyla bitirildikten sonra da toplumu çağdaş uygarlığın bir parçası hâline getirecek devrimlere öncelik verilmiştir. Tüm bu gelişmeler sürerken demokrasi adı kullanılmadan demokratik sistemin unsurları birer birer uygulamaya konulmuştur.

Demokrasinin temel unsurlarının başında parlamento gelir. Bizim tarihimizde de Ankara'da 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi hem demokratik atılımlarımızın hem de ülkeyi sömürgeleştirmek, halkı köleleştirmek isteyen işgalci güçlere karşı verilen ve tarihin kaydettiği ender savaşlardan biri olan Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın, meşru müdafaa'nın karargâhı olmuştur. Millî Mücadele sonrasında oluşan meclisler ise yeni kurulan Türkiye'nin çağdaş uygarlığa ulaşmasında öncü kurum olmuştur. Zira tüm devrimler meclisin kararıyla gerçekleştirilmiştir.

Demokrasinin vazgeçilmez en temel unsurlarından biri de egemenliğin millete/halka verilmesidir. Yani yöneticilerin yönetme yetkisini, bireysel gücünden, hanedan gücünden, sınıf gücünden ya da ilahi güçlerden değil, doğrudan doğruya yönettiği halktan almasıdır. Millî Mücadele dönemine gelinceye değin yöneticiler gücünü halktan almamışlardır. Amasya Genelgesi'nde “Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.” Erzurum ve Sivas Kongrelerinde “Kuvayımilliyeyi amil millî iradeyi hâkim kılmak esastır.” denilerek ulus egemenliği vurgulanmıştır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da milletin temsilcilerinden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığında meclisin üstünde bir gücün olmadığı açıkça vurgulanmış, 20 Ocak 1921'de çıkarılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda; “egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğu”, anayasal hüküm hâline getirilmiştir. Bu belge ile artık geleneksel padişah iradesi yerini millet

iradesine bırakmıştır. Dolayısıyla adı konmamış bir cumhuriyet sistemine/demokrasiye geçilmiştir. Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin önceliği demokratik kurumları ve kuralları oluşturmak olmadığı için ağırlık savaşın kazanılmasına, işgalcilerin yurttan kovulmasına verilmiştir. Meclis, yoğun çabasıyla “Topsuz, tüfeksiz, cephanesiz, vasıtasız enkaz hâline getirilmiş bir ordu”yu kısa sürede ayağa kaldırmış ve üç yıllık çok yoğun ve kanlı bir mücadeleden sonra Mudanya Mütarekesi’ni yaparak barışa giden yolu açmıştır. Barış masasında daha güçlü olabilmek için 1 Kasım 1922’de saltanatı kaldırmış, millet egemenliğini pekiştirmiş ve Cumhuriyet’e giden yolu kısaltmıştır. Meclis, 1 Nisan 1923’te seçimlerin yenilenmesi ne karar vererek üzerine aldığı görevi başarıyla noktalamıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın lideri olduğu Birinci Grup tarafından aday gösterilenler seçimi kazanmış 11 Ağustos’ta yeni meclis çalışmalarına başlamıştır. Bu meclis Lozan Antlaşması’nı onaylamış, Ankara’yı başkent olarak ilan etmiş ve 29 Ekim 1923’te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda bir değişiklik yaparak “Türk milletinin karakter ve âdetlerine en uygun” idare şekli olan cumhuriyetin ilanını gerçekleştirmiştir. Bu büyük bir değişimdi. Zira daha bir yıl önce “Bizde milleti ve kamuoyunu elde tutmak güçtür. Bunu ancak herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir. O da saltanat ve hilafet makamıdır. Bu makamı ortadan kaldırıp onun yerine başka nitelikte bir makam getirmeye çalışmak felakete ve büyük acılara yol açar. Bu da asla doğru olmaz.”, “Gerçekten de bizde padişahlıktan ve halifelikten başka bir idare şekli söz konusu olmaz.” diyen silah arkadaşlarına rağmen ATATÜRK’te Cumhuriyet düşüncesi yeni değildi. 1906’da Vatan ve Hürriyet Cemiyetinin Selanik şubesini açarken yaptığı konuşmada milleti hâkim kılmaktan söz ediyordu. Sofya’ya ateşemiliter olarak giderken de “Diktatörlük, milleti mesut ve müreffeh kılmaz. Devletin esasını cumhuriyet prensiplerine göre hazırlamak lazımdır.” demiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa; İsmail Hakkı Paşa’ya içinde bulunulan koşullar nedeniyle cumhuriyetin kurulamayacağını ancak günün birinde bunun kesinlikle gerçekleşeceğini, Mazhar Müfid Kansu’ya Erzurum’da, zaferden sonra hükümet şeklinin cumhuriyet olacağını söylemişti.

İşgalci güçlerin İstanbul’daki temsilcileri de Anadolu’daki gidişatın cumhuriyete yönelik olduğunu saptamışlardı. Kaldı ki Ali Rıza Paşa’nın da Ahmet İzzet Paşa’ya Anadolu’daki millîcilerin cumhuriyet yapacaklar dediğini biliyoruz. Mudanya Mütarekesi sonrasında da cumhuriyet üzerine çalıştığını Hasan Rıza Soyak anılarında anlatmaktadır.

Görülüyor ki savaş ortamına rağmen ülkeyi yönetme hakkının halkta olduğu anlayışı adım adım uygulamaya konulmuştur.

Demokrasi egemenliğin ulusta olduğu bir sistem olduğuna göre ulus bu hakkını nasıl kullanacaktı? Bunun tek yolu da seçimdi. Seçimsiz bir demokrasiden söz etmek mümkün değildir. ATATÜRK’ün liderliğinde 1923’ten başlayarak her dört yılda bir seçim yapılmıştır. İnsanlara oy verme

kültürü, diğer bir deyimle ülke yönetimine katılma hakkı, yurttaşlık bilinci kazandırılmış, aidiyet duygusu pekiştirilmiştir.

Demokrasinin düzeyini seçimler belirler. Seçme ve seçilme hakkının belirli sınıfa, belirli gruba, belirli bir cinsiyete, belirli bir etnik gruba ya da belirli bir inanç grubuna verildiği, kısıtlı oy sisteminin benimsendiği yerlerde gelişkin demokrasiden söz edilemez. İşgalci güçlerin kalıntıları İstanbul'dan silinmeden yapılan 1923 seçimlerinde, seçmen olabilmek için vergi verme zorunluluğu kaldırılmıştır. Seçmen olabilmek için yaş da 18'e indirilmiştir. Burada bir rakam vereyim: İngiltere'de 1832'de 20 yaşın üstünde oy kullanma hakkına sahip insanlar %5'ti. 1832'deki reformlar ile %7'ye çıktı. 1914'te ise bu oran %30'du.

Demokrasilerde seçim, eşit ve genel oyun yanında siyasal örgütlenme hakkının yani siyasi partilerin de bulunmasını öngörür. Ülkemizde Meşrutiyet'in yeniden ilan edildiği 1908'den başlayarak çeşitli siyasal örgütlerin kurulduğu ve 1909'dan başlayarak da siyasal cemiyet kurma hakkının anayasalarda yer aldığını görüyoruz. ATATÜRK dönemindeki seçimler 1919 dışında tek parti ile yapılmıştır. Bu, tek partililiğin özendirilmesinden ya da idealize edilmesinden kaynaklanmıyordu. Tam tersine ATATÜRK çeşitli kez "millî egemenlik esasına dayalı ve özellikle cumhuriyet idaresine sahip bulunan memleketlerde siyasi partilerin varlıklarının doğal olduğunu" belirtmişti. Ayrıca muhalefetin saygıdeğer olduğunu da vurgulamıştı. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde bile çeşitli zümreler, gruplar hatta partiler oluşmuştu.

ATATÜRK, 6 Aralık 1922'de halkçılık esasına dayanan Halk Fırkası adıyla bir parti kuracağını açıklamış, yaptığı yurt gezilerinde de bu konuda halkı bilgilendirmiştir. Nitekim 9 Eylül 1923'te Halk Partisini kurmuştur. Böylece ülkemizde partili yaşam da başlamıştır. 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Ancak ikisinde de başarılı olunamamıştır. Bu başarısızlık sistemden değil, siyasal partilerin kendilerini yaşatacak sisteme sahip çıkmamalarından kaynaklanmıştır.

Bütün bunlara karşın Mustafa Kemal Paşa Meclis içinde muhalefet oluşturabilmek ve iktidarı muhalefete alıştırmak için 1931 ve 1935 seçimlerinde kimi illerde boş kontenjan bırakarak Cumhuriyet Halk Fırkasından olmayanların bu kontenjanlardan milletvekili seçilerek küçük de olsa Mecliste bir muhalefet grubu oluşturmalarına öncülük etmiştir.

Tek partililiğin demokratik gelişmeyi engellemediği, kimi Batılı gözlemciler tarafından belirtilmiştir.

Demokrasinin en önemli unsurlarından biri de eşitliktir. Bu, siyasal eşitliktir. Din, dil, köken, cinsiyet ayrımı yapmadan yasalar karşısında herkesin eşit olmasıdır.

Yeni Türkiye Devleti kurulurken Türkiye’de sınıf ayrıcalığından öte cinsiyete dayanan bir eşitsizlik vardı. Kadınların hakları kısıtlanmıştı. ATATÜRK’ün deyimi ile “Bir toplumun bir bölümü faaliyette bulunurken diğer bölüm atalette olur ise o toplum felç olur.” Felçli bir toplumda da demokrasiyi yaşatmak mümkün olamazdı. Yeni kurulan Türkiye Devleti’nin kuruluşuna erkeklerle katılan kadınlara haklarının verilmemesi demokratik anlayışa aykırı olduğu kadar kadınlara da haksızlık olurdu. İşte bu nedenle Cumhuriyet’i kuranlar kadın - erkek arasındaki eşitsizlik duvarının yıkılmasını ana görev saymışlardır. Cumhuriyet’in ilanından kısa bir süre sonra karma eğitime geçmekle kadın - erkek arasındaki eşitsizlik duvarı yıkılmaya başlanmıştır. Medeni Kanun’la bunu daha da geliştirmişler, 1930’da yapılan Belediye Yasası’ndaki değişikliklerle kadınlara yerel yönetimlere katılma hakkını vermişler, 1934’te Anayasa’da yapılan değişikliklerle de Fransa’dan (1944), İtalya’dan (1946), Belçika’dan (1948), İsviçre’den önce kadınlara da seçme ve seçilme hakkını vermişlerdir. Yine bu dönemde 1935 seçimlerinde Müslüman olmayan yurttaşların da milletvekili olmalarının yolunu açmışlardır.

Demokrasinin temel unsurlarından biri de bireyleri ideal özgürlüklere ulaştırmaktır. Dolayısıyla demokrasi, özgürlüklerin sınırlarının en geniş olduğu sistemdir. Demokrasi bir özgürlük/hürriyet rejimidir. Hürriyet, insanın düşündüğünü ve dilediğini mutlak olarak yapabilmesidir. Tarihin hiçbir döneminde ve hiçbir yerde sınırsız hürriyet olmamıştır. Demokrasilerde de sınırsız hürriyet yoktur. Hürriyetlerin sınırlarını anayasalar başta olmak üzere pozitif hukuk metinleri belirler. İşte bu nedenle ülkedeki yasama organının oluşumuna özen göstermek gerekir. Meclisleri toplumun gerisinde kalmış ülkelerde demokrasiyi kurmak, geliştirmek mümkün değildir.

Hürriyetlerin sınırlarını genişletmenin kolay olmadığını tarihî kayıtlar açıkça ortaya koymaktadır. Eğitim geliştikçe, refah düzeyi yükseldikçe hürriyetin sınırlarını genişletme isteği de artmıştır. “Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir.” “Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve izmihlal vardır. Her terakkinin ve kurtuluşun anası hürriyettir.” diyen ATATÜRK, hürriyete büyük bir önem vermiştir. Tam bağımsız olmayan bir ülkenin insanların da hürriyetine sahip olması mümkün değildir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin temel yapısını belirleyen 1924 Anayasası bireysel ve toplumsal hürriyetin ele alınışı bakımından çağdaşı ülkelerin anayasalarından hiç de geri değildir. Her ülkede olduğu gibi zaman zaman Türkiye’de de hürriyetler kısıtlanmıştır. Ama ortadan kaldırılmamıştır.

Özgürlükler ve insan hakları açılarından baktığımız zaman 1920’lerin, 1930’ların Türkiye’sinin dünyanın en önde gelen 3-5 ülkesinden biri olduğunu rahatça söyleyebiliriz. O günlerin dünyasında Türkiye’den daha özgürlükçü ülkeler: İngiltere, İsveç, Norveç ve Danimarka idi. Avrupa’daki ülkelerin çoğu, başta İtalya ve Almanya ve Sovyetler Birliği, İspanya, Portekiz, Polonya, Macaristan, Bulgaristan, Yugoslavya diktatörlüklerle yönetiliyordu.

Demokrasinin temel unsurlarından biri de güçler ayrılığı ve hukuk devletidir. Millî Mücadele döneminde güçler birliğine dayanan ve demokrasinin uygulanma biçimlerinden birini oluşturan meclis hükûmeti sistemi kabul edilmiştir. Ancak 1924 Anayasası'yla bu sistem esnetilmiştir. Bunun yanında şeri mahkemeler kaldırılarak ülkede hukuk birliği sağlanmış ve yapılan düzenlemelerle hukuk devletine geçilmiştir.

Demokrasi, yasal düzenlemelerle oluşturulamaz. Bunun için kul anlayışından kurtulup özgür birey yetiştirmek gerekiyordu. ATATÜRK'ün deyimi ile "fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür" insanlara ihtiyaç vardı. Böylesine özgür bireylerin yetişeceği yerler ise okullardı. Bu konuda da önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir.

Görülüyor ki demokrasinin temel unsurları ATATÜRK Türkiye'sinde birer birer uygulamaya konulmuştur.

Ancak demokrasi sözcüğünden uzak durulmuştur. 1923'e gelinceye kadar demokrasi sözcüğü yerine millî irade, millî egemenlik, halkçılık, halk devleti, kavramları kullanılmıştır. Daha 14 Ağustos 1920'de "Bizim noktazarlarımız -ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır." "Yeni Türkiye Devleti bir halk devletidir. Halkın devletidir." "Bizim şekli hükûmetimiz tam bir demokrat hükûmettir. Ve lisanımızda bu hükûmet, halk hükûmeti diye yâd edilir." demiştir. 1923'ten sonra da cumhuriyet kavramı öne çıkarılmıştır. Çağdaş dünya demokrasiden kaçarak diktatörlüğe doğru yönelirken ATATÜRK, geleceğin Türkiye'sini kuracak gençlerin demokrasi kültürüyle yetişmelerini sağlamak için ders kitabı yazmış ender liderlerden biri olarak da tarihteki yerini almıştır. Medeni Bilgiler adıyla yayımlanan bu kitapta demokrasi övgüsü yapılmıştır.

ATATÜRK; demokrasinin "XX. yüzyılda kabaran denizi andırdığını," "çağdaş anayasaların umumi farikası" olduğunu, "demokrasi esasına dayanan hükûmetlerde hâkimiyet(in) halka, halkın ekseriyetine" (ait olacağını), belirtmiş ve demokrasinin tam ve en çağdaş hükûmet şeklinin de cumhuriyet olduğunu vurgulamıştır.

Cumhuriyetin de donmuş bir kalıp olmadığını şu sözlerle ortaya koymuştur, "Biz Cumhuriyet'i kurduk; o, on yaşını doldururken demokrasinin bütün gereklerini sırası geldikçe uygulamaya koymalıdır." Nitekim bunlar birer birer yapılmıştır.

Görülüyor ki ATATÜRK'ün kurduğu Cumhuriyet ile Batılı demokrasiler arasında genel ilkeler açısından fark yoktur. ATATÜRK liberal Batı demokrasisinin unsurlarını birer birer uygulamaya koymuştur. Bunu yaparken ülkeyi, ulusu sıkıntıya sokacak girişimlerden özellikle kaçınmıştır. Hiçbir ülkeye özenmemiş, hiçbir ülkenin müdahalesine ya da yönlendirmesine izin vermemiştir. Ülke ve ulus gerçeklerine dayalı adımlar atmıştır. ATATÜRK bir konuşmasında şöyle diyor "Biz ilhamımızı gökten, gaipten değil; doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz. Bizim

yolumuzu çizen, içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve birde milletler tarihinin bin bir facia ve ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir.” Kumaş bir olmasına karşılık elbise bedenlerde farklı durduğu gibi demokrasiler de ülkeden ülkeye göre farklılıklar gösterebilmektedir.

ATATÜRK VE HUKUK

Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT*

Her devletin olduğu gibi, Cumhuriyet'imizin de temelinde bir hukuk sistemi vardır. Bu hukuk sistemi; Cumhuriyet'imizin temel değerlerini tam bağımsızlık, barış, hukuk ve adalete bağlılık, özgürlük ve eşitlik, özette çağdaşlık olarak belirlemiştir. Cumhuriyet'in kuruluşunda kendi ürünümüz olan bir hukuk sistemi yerine, neden Batı hukukunun seçildiği sorusunun cevabı, hukuk tarihimizde yatmaktadır. Tarihsel gelişimi bilmeden bugünkü hukuk düzenimizin değerini anlayamayız.

Tarihin önemini vurgulayan ilginç bir örneğe burada değinmekte yarar vardır: Osmanlı Padişahı olan III. Mustafa (1757-1774), zaferler kazanmak üzere Prusya Kralı II. Friedrich'ten (1712-1786) bir münecim istemiş ve üç tavsiye almıştır: Her zaman savaşa hazır bir ordu, hep dolu bir hazine ve tarih bilgisi.

Hukuk, insanın devletle ve insanın insanla ilişkilerini düzenler. Hukuk kuralları; tarih boyunca çeşitli psikolojik, toplumsal, etnik, dinî, coğrafi etkiler altında oluşmuştur. Bu kurallar bazen ihtiyaçları karşılar, bazen karşılamaz. Bu hâlde, değiştirilir. Bunu yapan devlettir. Toplumsal ihtiyaçları en iyi karşılayacak metinler hazırlanmalıdır. Ama tarihten bugüne, toplumlarda mevcut hukuku beğenmeyen, ideal, olması gereken hukuku arayan, "Hukuk nedir? Nasıl olmalıdır?" sorularını cevaplamak isteyen düşünürler, Batı'da çeşitli hukuk okullarını kurmuşlardır: Tabii Hukuk, Tarihçi Hukuk ve Tarihsel Maddiyecilik Okulları gibi.

Alman Hukuk Tarihçisi Bernhard Rehfeldt der ki "Kanun yapma fikri, sonuçları bakımından en ağır olan buluştur. Kanun koymanın bulunuşu, ateşin ve barutun keşfinin sonuçlarından da etkili olmuştur. Çünkü her şeyden önce, insanın kaderi, şimdi kanun koyucunun ellerine teslim ediliyordu."¹

Cumhuriyet'le birlikte neden yeni bir hukuk sistemi kabul edildiğini anlamak için geçmişe kısaca bakmakta yarar vardır. Öncelikle bilinmesi gereken, Türklerin hukuk sistemlerini başka kültürlerden almalarının Cumhuriyet Dönemi'ne özgü olmadığıdır. Orta Asya'da Türklerin kendilerine özgü bir hukuk sistemleri vardı. Ancak Çin hukukundan da kurallar almışlardı. İslamiyet'e geçerken de Orta Asya'da geliştirdikleri eski hukuk sistemlerini bırakarak dinî esaslara dayanan İslam kültür ve hukukunu benimsemişlerdi. Tanzimat Dönemi'nde ise Batı'dan, özellikle Fransa'dan, pek çok kanun alındığını birazdan göreceğiz. Umumi hukuk tarihinde de her toplumun çeşitli nedenlerle farklı kültürlerin ürünü olan hukuk kural, kavram ya da sistemlerini aldıkları görülmektedir. Almanya 1499'da Germen hukukundan Roma hukukuna -ki Avrupa hukuku Roma hukuku temeline

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanı.

¹ Cengiz Otacı; Hukukun Laikleşme Serüveni, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2012, s.5

dayanmaktadır- Japonya, Kore, Çin, XIX. yüzyılda, Güney Amerika ülkeleri ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı hukukuna geçmişlerdir.

Osmanlılar ise geniş bir ülke ve farklı kültürlerden oluşan mozaik bir toplumu idare ediyorlardı. Klasik dönemde Müslümanlara şeri hukuk, azınlıklara ise kendi dinî hukuk kuralları uygulanıyordu. Yani, farklı inançlara mensup olanlar, farklı hukuk kurallarına uyruktular ve bunun nedeni devletin teokratik temellere dayanması idi. Yine aynı nedenle gayrimüslim Osmanlılara bazı hukuki ve sosyal kısıtlamalar getiriliyordu. Kamu hizmetine alınmıyor, şahitlikleri kabul edilmiyor, aile ve miras hukukunda bazı kısıtlamalara uyruk tutuluyor, askerî nedenlerle ata binmeleri, silah taşımaları yasaklanıyordu. Hatta sosyal gerekçelerle elbiselerinin rengi, kumaşı konusunda da yasaklar vardı; evlerinin yükseklik ve rengi de devletçe tespit ediliyordu. Ancak özel hukuk alanında kendi kurdukları cemaat mahkemelerinde yargılanırken çeşitli imtiyazlardan da yararlanıyorlardı. Dillerini, dinlerini, özel hukuk ve eğitim sistemlerini muhafaza etme hürriyetleri tanınarak kendi kültürlerini yüzyıllarca aynen muhafaza etmelerine izin verilmiş, bir potada eritilmemişlerdir.

Bu sistem içerisinde ayrıca, ülkede yaşayan yabancılara uygulanan ve kapitülasyonlara dayanan çeşitli ayrıcalıklı kural ve kurumlar da yer alıyordu. Yabancılar, devletin egemenliği altında değillerdi. Mali ve adli imtiyazlardan yararlanıyorlar, tabiiyetinde oldukları devletlerin büyükelçiliklerinde kurulan konsolosluk mahkemelerinde yargılanıyorlardı.

Ayrıca yine klasik dönemde, ülkede yaşayan kadınlar, bazı hukuk dalları açısından erkeklerle eşit değillerdi. Kamu hizmetine giremezlerdi, eğitim hakları yoktu. Miras, aile, ceza, usul hukuku (şahitlik gibi) alanlarında bazı kısıtlamalara tabiydiler. Kişiler, yaptıkları işlere ve statülerine göre de farklı hukuk kurallarına tabi idiler (esnaf, çiftçi, kul sistemine tabi olanlar gibi). Örneğin devlet hizmetinde çalışanlar örfi, diğerleri şeri hukuka tabiydiler.

Devletin güçlü dönemlerinde bu düzen başarıyla yürüdü. Ancak zamanla devletin tüm kurumları gibi hukuk kuralları da ihtiyaçları karşılayamaz hâle geldi. Osmanlı padişahları bu durumu kısmen fermanlarla aştılar ve örfi hukuku yarattılar. Ancak bir süre sonra eğitim sisteminin eskimesiyle ülke sorunlarını anlayacak, çözüm getirecek kişilerin yetişmesi güçleşti. Piri Reis'in ülkesinde harita yasaklanırken matbaa yüzlerce yıl alınamadı.

İstanbul'da Taküyiddin isimli matematik-astronomi bilginine 1577'de padişah III. Murat tarafından kurulan rasathane, 1580'de şeyhülislam Ahmet Şemsettin Efendi'nin, "göklerin sırlarını öğrenmeye kalkışmanın küstahlık olduğu ve rasathane kuran devletlerin yıkıldığını" bildiren fetvası ile bir gecede yıktırıldığında çağdaş astronominin kurucusu Kepler 9 yaşında bir çocuktü. Sadrazam Damat Ali Paşa Petrovaradin'de 1716'da şehit düşünce sadece kataloğu 4 cilt tutan kitaplarının müsaderesi için 1717'de bir irade çıkartıldı. Şeyhülislam Ebu İshak Efendi, Ali Paşa'nın kitapları arasında

bulunan “felsefe, tarih ve astronomi kitaplarının kütüphanelere vakfının caiz olmadığına dair” bir fetva çıkardı.

Osmanlı Devleti çeşitli iç ve dış nedenlerle çöküşe sürüklendi. Kendi aralarındaki din savaşlarını bitirip gözünü Osmanlı topraklarına çeviren Batılı devletlerin saldırılarının yarattığı acil para ihtiyacı; devletin askerî, idari ve ekonomik temelini oluşturan toprak düzeninin bozulmasına yol açtı. Devletin mirî arazisinin işletim hakkını iltizam yoluyla satın alan mültezimler, büyük toprak ağaları ya da ayanlara dönüşürken çiftçiyi de ezmeye başladılar. Savaş yenilgileri toprak kayıplarına, ülke içine akan yığınların göçüne; bunların doyurulmaması, toprak düzeninin iyice bozulmasına ve iç isyan ve huzursuzluklara yol açtı. Böylece kapitülasyonlar yüzünden zaten sanayileşmeye geçememiş olan ülkenin tek gelir kaynağı olan tarım kapısı da kapanıyordu.

Öte yandan, coğrafi keşifler ve yeni buluşlarla Batı hızla zenginleşip ilerlerken Osmanlı Devleti’nin eskiyen eğitim sistemi yenilenemedi; tabii bilimler ve felsefe ders programlarından çıkartıldı, medreselerde görev yapacak eğitimcilerin seçiminde eğitim süreçleri ve bilgi değil, “Saraya yakınlık” ön plana geçince medreseler “beşik ulemaları” ile doldu.

Fransız İhtilali ile yayılan ulusçuluk akımları sonunda, Osmanlı azınlıkları kopmaya başladı. Osmanlı Devleti üzerinde kurdukları ekonomik hâkimiyetle yetinmeyen, siyasal güçlerini de pekiştirmek isteyen büyük devletler, Müslüman topraklarında yaşayan gayrimüslim “millet” gruplarını, amaçlarını gerçekleştirmek için bulunmaz bir fırsat olarak değerlendirdiler. Gayrimüslimlerin devletin zayıflamasıyla ortaya çıkan idari bozukluklara karşı tepkilerini ve uyanan ulusçuluk duygularını körükleyerek Osmanlı Devleti’ne karşı kullandılar.

Azınlık istekleri, Batı’nın baskısı ve ilerleyen yüzyılların gerekleri sonunda Osmanlı padişahları ülkenin parçalanmasını önlemek için reform hareketlerine giriştiler.

İlk ele alacağımız padişah, III. Selim’dir. III. Selim’in çıkardığı pek çok fermanında, devletin içine düştüğü durumun sebebi, “kanunların uygulanmayışı” olarak saptanırken Ebu Bekir Ratip Efendi, Batı kurumlarını incelemek üzere Avusturya’ya yollanmıştır. 1793’te, hazırladığı bir risaleyle Avusturya’dan dönen Ebu Bekir Râtip Efendi, risalesinde, Avusturya’nın adalet, bayındırlık, eğitim ve askerî kurumları hakkında bilgiler verirken devlet yönetiminde, hatta henüz Osmanlı konuşma dilinde ve siyasi terminolojisinde bir terim olarak yer almayan “hürriyet” kelimesini kullanmadan şunları yazıyordu:

“... Avrupa devletlerinde, kralları tarafından verilen nizam, kaide ve kanunlara küçük ve büyük her fert, gereği gibi saygı gösterdikçe ve vergilerini zamanında ödedikçe kral, asker ve memur tarafından hiçbir kimse ona baskı yapamaz, saldıramaz ve büyüklük taslayamaz ve gözünün

üzerinde kaşın var diyemez. Hangi kumaşı isterse giyer ve ne isterse söyler, yer ve içer ve gezer ve biner ve iner, hiç kimse ona karışamaz.”

III. Selim, 1792 yılında çıkarttığı Hatt-ı Hümayun'la, ulema ve devlet adamlarının “devlet nizamı” hakkında layihalar sunmalarını istemişti. Padişah'a sunulan layihaların bir kısmı muhafazakâr çizgideyken bir kısmında da “devletin kanunnamelerinin zamanla bozulduğu, bu kanunnamelerin zamanın ihtiyaç ve icaplarına uymadığı, bu nedenle yeni esaslara dayanan yeni tedbirlerin düşünülmesi gerektiği” yazılıydı. Böylece ilk kez, kanunların ihtiyaçlara uygun olarak değiştirilmesi fikri gündeme geliyordu. Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi bu layihalar konusunda şunları yazmaktadır: “Tüm kanunlar eskimişti. Devletin kanunları vardı ama kimse uymuyordu. Kendi yaptıkları kanuna kendileri uymaz. Hâlbuki Avrupa'da tüm hâkimiyet kanundadır. Hükümdardan nefere kadar herkes kanuna uyar. Uymayanı zorla uydururlar.” Yani hukuk devletini tanımlıyordu.

Ardından tahta çıkan II. Mahmut her alanda reformlar yaptı. İlk kez kanunların hazırlanması işini bir kurula devretti. Osmanlı uyruklarının eşitliğini ilk kez vurgulayan padişah oldu. İlan etmeyi arzuladığı Tanzimat Fermanı, onun ölümünden sonra, yine reformist bir padişah olan Abdülmecid tarafından ilan edildi. Tanzimat'la hukuki statü farklılıklarına son verilerek ülkede yaşayan herkesin, Müslüman olan-olmayan ayrımı yapılmaksızın aynı hukuk kurallarına tabi tutulması amaçlandı. Tanzimat'ın “kanun önünde eşitlik” ilkesi, ancak genel nitelikli kanunlar hazırlanmasıyla mümkündü. Ancak kapitülasyonlar ve azınlık imtiyazlarının sürdüğü teokratik bir devlette bu eşitlik nasıl sağlanacaktı? Eşitliğin gerçekleştirilmesi ancak ülkede yaşayan herkese aynı kanunların uygulanması ile yani, “kanunların tekliği ve genelliği ilkesi” ile mümkündü. Osmanlı vatandaşlarının ortak olarak tabi tutulacağı bazı laik kanunlara ihtiyaç vardı. Peki, teokratik devlette bu kanunları kim, nasıl hazırlayabilirdi? Gözler, hukuk alanında Batı'ya çevrildi.

1850 Ticaret, 1858 Ceza Kanunları, 1861'de Yargıtay ve Danıştay (Şuray-ı Devlet) kuran kanunlar, 1879 Ceza ve Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunları, bu yeni kanunları uygulayacak çok hâkimli mahkemeler, hep Fransız kanunları, neredeyse aynen tercüme edilerek yürürlüğe sokuldu. Ancak “eski imtiyazların kalkmasını ve haklar kadar görevlerde de eşitliğin gelmesi gerektiğini” kabul etmeyen Batılı ülkeler ve onları her fırsatta yardıma çağıran Osmanlı azınlık şeflerinin tutumları yüzünden ne yeni kanunlar gereği gibi uygulanabildi ne de amaçlanan eşitlik sağlanabildi.

Batı'dan alınan bu yeni kanunları uygulayan yeni mahkemelerle (nizamiye mahkemeleri), birbirinden tamamen farklı hukuk kurallarını uygulayan şeriye, cemaat ve konsolosluk mahkemeleri aynı anda çalışıyor; aralarında sürekli görev ve yetki çatışmaları oluyordu. Devletin sona ermesine kadar eskiyle yeni yan yana, çelişik görev yaptı. Üstelik, kadılar Batı'dan alınan, tamamen farklı bir felsefenin ürünü olan bu kanunları uygulamakta zorlanınca yeni kanunları uygulayan nizamiye mahkemelerinde çalışacak hâkimleri yetiştirecek hukuk okulu, 1874'te Mekteb-i Hukuk-i

Sultani adıyla açıldı. Böylece hukuktaki çok başlılık, hukuk eğitimine de yansdı. Tamamen farklı hukuk sistemlerinin eğitimleri de yan yana yürüdü. 1877 Osmanlı Meclis-i Mebusanında, “iyi hâkim yetiştirmenin şart olduğu, mahkemelerin hukukun ne olduğunu bilen hâkimlerin yokluğu yüzünden adaletin dağıtıldığı yer olmaktan çıkıp başka bir şey olduğu”, sürekli gündeme getirildi.²

Ülkede mevcut bu çok başlı hukuk sisteminin yarattığı diğer büyük sorun ise büyük devletlerin kendi vatandaşlarına kapitülasyonlarla tanınmış olan ayrıcalıklardan yararlanma hakkını, zamanla bazı gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına da tanımlarıyla doğan “Mahmi” sorunudur. Büyük devletler, Osmanlı vatandaşı olan çok sayıda gayrimüslime, yabancılara kapitülasyonlarla tanınan hakları “beratlarla” tanımışlar, giderek bu beratları para karşılığı satmışlardır. Sadece 1853’te İngiltere’nin “1 milyondan biraz az”, Amerika’nın 50.000 beratlısı vardı. Büyükelçilerden berat satın alan, sayıları milyonlara varan azınlıklar, önce yabancı devletlerin korumasında, sonra da onların vatandaşlığında olduklarını ileri sürdüler. Osmanlı Devleti, kendi topraklarında doğup büyüyen, yaşayan ve ölen, vatandaşlığında olduklarını ileri sürdükleri yabancı ülkeye hiç gitmemiş, dilini hiç öğrenmemiş olan bu kişiler yüzünden büyük devletlerle inanılmaz hukuki sorunlar yaşadı. 1869 Tabiiyet Nizamnamesi ile ilk kez gayrimüslimler, Müslümanlar gibi vatandaş sayılarak yani vatandaşlıktaki din kıstası kaldırılarak bu sorun çözülmeye çalışıldı.

Tanzimat Dönemi’nde ilk anayasamız, yani 1876 Anayasası hazırlandı ancak pek çok iç ve dış siyasi sorun nedeniyle çok kısa bir süre yürürlükte kalabildi. 1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilanı ve yapılan değişikliklerle Anayasa’nın tekrar yürürlüğe girmesi de demokrasiye gidiş açısından sonucu değiştirmede.

Osmanlı hukukçuları ise çalışmayı sürdürdüler. 1885’te Fransız Medeni Kanunu, 1912’de İsviçre Medeni Kanunu, 1916’da Alman Medeni Kanunu Türkçeye tercüme edildi. 1917’de Hukuk-u Aile Kararnamesi ile pek çok yeni kurum hukuken düzenlenirken çok eşlilik de engellenmeye çalışıldı. 1911’de ise İtalyan Zanardelli Ceza Kanunu’nun 71 maddesi Osmanlı Hukukuna dâhil edildi. Ancak toplumun yarısını oluşturan kadınların hukuki durumunda, eğitim hakları hariç, fazla bir ilerleme sağlanamadı.

Devlet 1908’den sonraki çok partili hayatla da güçlenemedi ve Birinci Dünya Savaşı’na sürüklendi. Yenilgi üzerine Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı, ülke toprakları işgal edildi.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’ndan “devlet olma” niteliğini kaybederek çıktı. Çünkü devleti devlet yapan üç ana öğeden ikisi, yani insan topluluğu ve ülke unsurları parçalanıp bütünlüğünü kaybederken siyasal egemenlik unsuru ise tamamen ortadan kalkmıştı. Birinci Dünya Savaşı için

---

² Hakkı Tarık Us; Meclis-i Mebusan, 1877, C 2, 1954.

“Biz Anadolu’da ticari menfaatler arayan Avrupa devletlerinin Yakın Doğu ihtiraslarıyla bu savaşa sürüklendik.” diyen (1932) ATATÜRK, Kurtuluş Savaşı’nı başlatırken işe, ulusal egemenliğe dayanan bir “millî meclis” kurmakla başlamıştır.

23 Nisan 1920’de Meclisin açılışı, yeni bir Türk Devleti’nin kurulduğunu göstermesi açısından olduğu kadar “egemenliğin sadece Türk ulusuna ait olduğunu” açıkça ortaya koyması bakımından da önem taşır. Teokratik devlet ve hukuk sistemi yerine, ulusal egemenlik ilkesinin gerçekleştirilebileceği, laik hukukun geçerli olacağı demokratik cumhuriyet modeli gelecekti. Böylece TBMM’nin açılması, aynı zamanda ileride yapılacak Hukuk Devrimi’nin de en önemli basamağı ve habercisiydi.

Kurtuluş Savaşı’mız zaferle sonuçlandı. Lozan’da Türk Temsilci Heyetine azınlıkların kişi ve aile hukukuna ilişkin imtiyazlarının muhafazası için büyük baskı yapıldı. Türk Heyeti sürekli olarak “Türkiye’nin, din ayrımı yapmaksızın tüm tebaasına uygulanacak bir medeni kanun çıkartma hakkını” vurguladı.

İngiliz temsilci Ryan ise “evlenme ve boşanma hakkında Hristiyan ve Müslümanlara ortak tatbik edilecek hiçbir kaide bilmediğini” söyleyerek “Türk Heyeti, diğer hiçbir devlette eşi olmayan bir şeyi başarmaya çalışıyor. Sömürgelerinde Müslüman tebaaları bulunan İngiltere, Fransa, İtalya gibi Avrupa devletleri, bu tebaalarını kendilerine has kanunların tatbikinden mahrum etmeyi asla istememişlerdir.” demiş ve ülkesinin Hindistan siyasetini örnek olarak göstermiştir. “Hindistan’ın İngiltere’nin bir sömürgesi olduğu için Türkiye’ye benzetilemeyeceği” cevabını veren Münir Bey, “farklı dinlerde insanların yaşadığı Avrupa ülkelerinin medeni kanunlarında ayrı dinlere uygun olma kaygısının olmadığını, Türk kanun koyucusuna güvenilmesi gerektiğini, Türkiye’nin böyle bir kanunu koymaya azmettiği bir sırada, bu işler hakkında kanun koymamayı taahhüt edemeyeceğini” de belirtmiştir.

Avrupalı temsilcilerin çok hukukluluğun uygulanmaya devam edilmesi konusunda bu kadar ısrarlı ve baskıcı olmaları, neden hukuk alanında bir devrim gerektiğinin de cevabıdır. Aslında istenen, Türkiye’nin herkese uygulanabilir, modern kanunları kabul etmesi değil; hukuktaki kargaşa devam ettirilerek ve bundan yararlanılarak devletin iç işlerine müdahale yolunun açık tutulmasıdır. Büyük devletlerin egemenlik ve bağımsızlığımıza müdahale kapıları olan konsolosluk ve cemaat mahkemeleri uzun ve büyük tartışmalar sonunda, Lozan’la tarihe karışmıştır.

Lozan’dan sonra hemen Hukuk Devrimi gerçekleştirildi. Bu, kolay olmadı. Eski hukukun muhafazasını isteyenler vardı ama Mustafa Kemal Paşa kararlıydı. TBMM’nin üçüncü toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada “Hukuk-i ailede takip edeceğimiz yol, ancak medeniyet yolu olacaktır. Hukukta idare-i maslahat ve hurafeler, milletleri uyanmaktan meneden en ağır bir kâbustur. Türk milleti, üzerinde kâbus bulunduramaz.” diyordu.

1923'te Cumhuriyet ilan edildi. ATATÜRK cumhuriyeti şöyle tanımlar: "Çağdaş bir cumhuriyet kurmak demek, milletin insanca yaşamasını bilmesi, insanca yaşamanın neye bağlı olduğunu öğrenmesi demektir."

1924 Anayasası, Tevhid-i Tedrisat Kanunu birbirini takip etti. Kız-erkek tüm çocuklara bir arada ve her alanda çağdaş eğitim hakkı gelirken kadınlara seçim hakkı tanınması teklifi Mecliste tartışıldı ve reddedildi.

Cumhuriyet'in kanunlarını hazırlamak üzere kurulan komisyonlar, eski ve yeni hükümleri karışık olarak içeren taslaklar hazırladı. Dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bey, bu taslakları şöyle anlatır: "Mesela Medeni Kanun'un fasılları şöyle yazılmıştır: Bir hüküm Alman kanunundan, bir hüküm Hanbeli mezhebinden, bir hüküm Fransız kanunundan, bir hüküm Şafii'den, Hanefi'den, diğer bir hüküm İsviçre'den!.. Diğer kanunlar da böyle... Kanun maddeleri arasında uygunluk yoktu. Bunlara hak sisteminde, (Babil Kulesi) de denilebilirdi. Efsaneye göre Babil Kulesi'nde bir aralık insanlar birbirini nasıl anlamadıysa hâkimler de bu sistemde yazılmış kanunlar içinde kendilerini bulamamaya, vatandaşlar ise hak ve ödevlerini anlamamaya mahkûm idiler." "Medeni Kanun'un hazırlanmış olan evlenme ve boşanma faslında çok eşliliği yasak edememişler. Fakat kaldırmak da istemişler, şöyle bir hüküm yazmışlar: Evlenme sırasında karı, kocasının tekrar evlenemeyeceğine dair şart koşarsa koca evlenemeyecek, koşmazsa evlenebilecek!.. Moral ve amme nizamı düşünülmemiş bile..." Komisyonlar şu kanaatte idiler: "Her milletin kanunu kendi ihtiyaçlarına göre yapılır. Bizim kanunlar da bize göre yapılmalıdır." Bu yanlıştır. Türk milleti medeni dünyanın bir üyesidir. Ve en önemlilerinden birisidir. Bu bakımdan bağlı kalacağı hak sistemi, medeni dünyanın hak sistemidir. Zaten medeni milletler ailesine girmenin tek yolu ve çaresi de budur".

Komisyonlar kapatılarak çeşitli Batı ülkelerinden kanunlar alındı. Kanunlarımızın Batı'dan alınmış olması, Batı'ya karşı duyulan akıl dışı, kör, duygusal bir hayranlık sonucu değildi. Artık "ulusal" sıfatını kazanan bağımsızlığımızı ancak çağdaş bir hukuk düzeniyle koruyabilirdik. Nitekim, 1926 yılında hazırlanan Türk Medeni Kanunu'nun Esbabı mucibe Layihası'nda, "...örf ve âdete ve göreneklere mutlaka bağlı kalmak davası, insanlığı en ilkel durumundan bir adım ileri götürmeyecek kadar tehlikeli bir nazariyedir. Hiçbir uygar millet böyle bir akide etrafında kalmamış ve hayatın gerçeklerine uygun hareketle zaman zaman kendisini bağlayan örf ve âdetleri yıkmakta tereddüt etmemiştir... Türk milleti, çağdaş medeniyeti kendisine değil, kendisini çağdaş medeniyetin icaplarına her ne pahaya olursa olsun ayak uydurmak mecburiyetindedir. Yaşamak kararında olan bir millet için bu şarttır..." deniyordu.

Yeni Türk Medeni Kanunu ilerici, inkılapçı, laik ve halkçı bir ruh taşımaktaydı. Evlenme, boşanma, miras, fiil ve hak ehliyeti, velayet gibi konularda mutlak bir kadın-erkek eşitliği, tek eşlilik, medeni nikâh usulüyle kurulan, modern ve hayatın icaplarına uygun bir aile tipi, yeni bir gayrimenkul anlayışı, mülkiyet hakkının tanzimi, tüzel kişiler, haksız fiilde yeni prensipler,

hep Medeni Kanun'un getirdiği yeni ve çok önemli düzenlemelerdir. Böylece, kadın-erkek tüm Türk vatandaşları, en ileri ve uygar ülke vatandaşları ile aynı haklara kavuştular. Türk kadınının hak ve özgürlükleri artık güvence altında idi. Türk Medeni Kanunu kanun karşısında hkime büyük bir takdir serbestfisi tanındı. Böylece, hkime olayın ve ülkemizin koşullarına uygun olarak bir hukuk kuralı yaratma imknı ve mükellefiyeti de yüklendi. Türk hâkimleri bu ağır yükün altından, verdikleri kararlarla bu hukuku kısa sürede ulusallaştırmayı başararak kalkmışlardır.

Bu arada, ülkemizde yaşayan Yahudiler 15 Eylül 1925, Ermeniler 17 Ekim 1925, Rumlar 27 Kasım 1925 tarihli dilekçeleriyle, "artık aile hukuku ve şahsi hükümler bakımından ayrı bir muameleye tabi olmak ihtiyaını duymadıklarını" Adliye Vekâletine bildirerek "dinî düşüncelerden tamamıyla soyutlanmış esasların kabul edilmesi üzerine, gayrimüslim cemaatler için artık ayrı hükümler konmasına gerek olmadığını, bu Kanun'un kendilerine de tatbikini" istemişlerdir.

Türk Meden Kanunu'nun yanı sıra, 1926'da İtalyan Ceza Kanunu'ndan alınan Türk Ceza Kanunu, yine 1926'da Ceza Muhakemeleri Kanunu (Almanya), 1929'da Deniz Ticareti Kanunu (Almanya), 1932'de İcra-İflas Kanunu (İsviçre) kabul edildi. Yeni mahkemeler, barolar, tapu sicil teşkilatı kuruldu. Türk kadınına 1930 yılında yalnız belediye yelikleri için 1934'te de her türlü seçme ve seçilme hakkı tanındı. 1949-1950 yıllarında yine Alman kanunlarından yararlanılarak Gelir, Kurumlar ve Vergi Usul Kanunları hazırlandı. Tüm bu kanunlarda zaman içinde yapılan değişikliklerle sosyal ve ekonomik yapıya uyum sağlanırken ağdaş gelişmelere de ayak uyduruldu. 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Mektebi açıldı. Mustafa Kemal Paşa çektiği telgrafta, "Mektebin, Cumhuriyet'in müeyyidesi olarak müstakbel faaliyetinde, Türk inkılap ve medeniyetinin ruhuna uygun eğitimde bulunmak suretiyle vatanımıza yararlı olmasını temenni ederim." demiştir.

Hukuk Devrimi doğal olarak gündelik yaşamı en fazla etkileyen devrim oldu. Diğer tüm devrimlerin de temelini, dayanağını ve aynı zamanda güvencesini oluşturan bu devrim, Türkiye'nin "ağdaşlaşması ve kalkınması" için bir araç olarak kullanıldı.

İktibas edilmiş olmalarına rağmen yeni kanunlarla bir süre sonra millî bir hukuk sisteminin yaratılabilmemiş olması ise Hukuk Devrimi'nin başarılı olduğunu göstermektedir.

Bu hukuk sistemi bize demokratik cumhuriyet sistemini getirdi. Cumhuriyet, ulusal egemenliğe dayanan bir devlet şeklidir. İnsanlar uyruk değil, vatandaştır. Tüm sosyal kurumlar eşit, hr kişilikli fertlere hizmet içindir.

Demokrasiye gelince onun özünde akılcılık vardır. Kurmak da muhafaza etmek de zordur. Demokrasilerde siyasi eşitlik, siyasi hürriyetler vardır. Serbest seçim, söz ve toplantı hürriyetleri, aday çokluğu, muhalefet hürriyeti, iktidar yarışının eşit şartlarda yürütülmesi koşullarını içerir. Sağlıklı

bir demokrasi, vatandaşların demokrasi kültürünün gelişimini sağlayan bir eğitimle sürdürülebilir. Ünlü eğitim bilimci Chester Finn, “İnsanlar, kendileri ve çocukları için özgürlüğü mümkün kılan siyasi / toplumsal düzenlemeler hakkında bilgi sahibi olarak doğmazlar. Bu tür şeyler öğretilmelidir.” demektedir.

Demokratik devlet, kuvvetler ayrılığına dayanan hukuk devletidir. Devlet hukukla sınırlıdır, hukuk öncedir. Keyfîlik yoktur. İdarenin tüm eylem ve işlemleri yargı denetimine tabidir. Yargının görevi, hukuku hayata geçirerek adaleti sağlamaktır. Bağımsız yargı, hukuk devleti ve demokrasinin olmazsa olmaz koşuludur. Demokrasi; fikirleri tartışılabilir, değiştirilebilir kılar. Sorgulayıcı, çözümleyici vatandaşlar yetiştirir. Vatandaşların kişiliklerini korkusuzca geliştirebilmelerini mümkün kılar.

Bilinen nedenlerle iki denemeye rağmen ATATÜRK döneminde demokrasiye geçiş hemen yapılamamıştır. Çünkü demokratik kültür henüz yerleşmemiştir. Çok partili döneme geçiş, zaman almıştır. Ancak ATATÜRK bu yolu çok kolaylaştırmıştır. Onun tek parti rejimi, faşist ve komünist sistemlerdeki totaliter ve dogmatik ideolojileri barındırmamış; tek parti rejimi sürekli ve ideal bir model olarak ortaya konmamış, yerini çoğulcu demokrasiye bırakacak geçici bir rejim niteliğinde görülmüştür. ATATÜRK döneminin demokratik olmadığını ileri sürenlere Hitler rejiminden kaçarak Türkiye’ye sığınan Alman bilim adamlarından Prof. Hirsch, şu sözleriyle âdeta yanıt verir: “TBMM üyeleri sadece tek parti mensubu oldukları hâlde, Hitler’in meclisinden farklı olarak, politik nüfuzu sıfır olan bir “evet efendimciler topluluğu” hiç değildi. TBMM, pek çok değişik, birbirine zıt fikir ve menfaatin çarpıştığı, enine boyuna tartışıldıktan sonra, bunlar arasındaki bir denge ve uzlaşma sağlanan bir arenaydı.”

Demokrasi, ancak toplumda tam anlamıyla eşitliğin sağlanabilmesiyle mümkün olduğundan Cumhuriyet’le Türk kadınına getirilen hakların ne ölçüde gündelik hayata yansiyabildiğine de kısaca da mutlaka değinmek gerekmektedir.

Tüm kadınlarımızın bugün yasalarla kendilerine tanınan hakları tam anlamıyla kullanabildiklerini söylemek ne yazık ki mümkün değildir. Nüfusa kaydedilmeyen, okula gönderilmeyen, evliliğin hiçbir yükünü taşımayacak kadar küçük yaşta zorla imam nikâhı kıyılan, çok eşlilik, kuma, berdel, çok çocukluluk, namus gerekçesiyle aile içinde infaz, töre cinayetleri gibi hukuki ve çağ dışı problemlerle karşı karşıya olan çocuklarımız, genç kızlarımız, kadınlarımız var. Onları bu durumdan kurtarabilmek, yasal haklarının bilincine vararak kullanmalarını sağlamak, ancak kız-erkek ayrımı yapmadan toplumun tüm fertlerini kapsayan çağdaş bir eğitim politikası ile mümkündür. Demokratik bir hukuk devletinde, objektif ve akılcı olmayan sebeplerle on binlerce yıllık alışkanlıklarla oluşmuş cinsiyet ayrımına izin vermemek, kadın ve erkekten farklı toplumsal beklentileri kaldırmak, kadını en yakınlarının kurbanı olmaktan kurtarmak gereklidir. Kadınla erkek arasındaki biyolojik farklılıkların, onlara farklı hukuki statü tanınması için bir neden olamayacağı

toplumun her ferdine ancak eğitim yoluyla anlatılabilir. Ekonomik şart ve imkânsızlıkların da kadını en temel haklarını kullanmaktan alıkoyması durdurulmalı, ihmal edilen, ezilen kadınlara kişiliklerini geliştirme yolu, cinsiyetleri için değil, insan hakları adına açılmalıdır. Fedakâr Türk kadını bunu hak etmektedir. Demek ki hukuk kadar eğitim de önemlidir. Eğitim; kişileri bilgilendirici, çok sesli, eleştirel, kuşkucu, sorgulayıcı olursa akılcı ve demokrat bireyler yetiştirir.

ATATÜRK'ün Hukuk Devrimi ile çağdaş bir hukuk sistemine geçildi. Türk hukukçuları, akademisyenler, Batı hukukunun gelişimini bağlı kalma zorunluluğu olmadan, "fikir olarak" izlemeyi sürdürdüler. Bugün ise AB kanunları, hukuk sistemi, mahkeme kararları giderek hukuk hayatımıza daha büyük boyutlarda girerken Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararları da iç hukukumuzun uygulaması zorunlu en üst hukuk kuralları hâline dönüştü (2004, Anayasa md. 90 ek). Avrupa İnsan Hakları Yargısı kabul edilirken uygulama için usul kanunlarında gerekli değişiklikler yapıldı, bireysel başvuru hakkı da kabul edildi. Bu sisteme uyum için kanunları yenileme çalışmaları sürmektedir. Böylece Hukuk Devrimi'nin attığı dev adımlarla çağdaş bir devlet ve toplum modeli yaratılırken hukuk da ilerlemeye, değişime açık hâle getirilmiştir. Eski alışkanlıkların izlerinin zaman zaman hukukun yoluna çıkması doğaldır. Halkın kültür ve eğitim düzeyi yükseldikçe, ekonomik koşulları düzeldikçe bu sorunlar da aşılabacaktır.

Kaynaklar

BOZKURT, Gülnihal; "ABD Vatandaşlığı İddiasında Bulunan Osmanlı Vatandaşlarına Dair Bazı Amerikan Belgeleri", Prof. Dr. Jale AKİPEK'e Armağan, Konya, 1991, s. 177-189.

_____ ; "Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara, 1991, C VIII, Sayı 22, s. 45-53.

_____ ; Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), TTK Yay., Ankara, 1996.

_____ ; "Hukuk İnkılabı", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara, 2002, 2. Bölüm, s.73-96.

_____ ; İngiliz-Alman Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), TTK Yay., Ankara, 1989.

_____ ; "Türkiye'de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi", Türkiye'de Hukuk Eğitimi Sempozyumu, Ankara, 1993, AÜ Hukuk Fakültesi Yay., s. 51-69.

ÖZBUDUN, Ergun; Türk Anayasa Hukuku, Savaş Yayınları, Ankara, 2014.

ATATÜRK VE EKONOMİ

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN*

Ekonomi: İnsanların yaşayabilmek için üretme, ürettiklerini bölüşme biçimlerinin ve bu faaliyetlerden doğan ilişkilerin bütünüdür.¹ ATATÜRK ise ekonomiyi şöyle tarif ediyor: “İktisadiyat demek, her şey demektir. Yaşamak için mesut olmak için mevcudiyet-i insaniye için ne lazımsa bunların kaffesi demektir. Ziraat demektir, ticaret demektir, sâ-y (çalışma, gayret etme) demektir. Her şey demektir.”²

Yukarıdaki iki tanım birbiriyle tamamen örtüşmektedir. ATATÜRK’ün ekonomi tanımı genel anlamda günümüzde de hâlâ geçerli olan ekonomi tanımlarına birebir uymaktadır.

ATATÜRK’ün düşünceleri tutarlı bir bütün oluşturur. Onun çeşitli konulardaki (eğitim, hukuk, demokrasi, kültür, iç ve dış politika vs.) görüşleri incelendiği zaman birbiriyle çelişen noktalar bulunmaz.

ATATÜRK, ekonominin insan ve ülke hayatındaki önemini çok iyi kavramıştır. Bir ülkede ekonomiye gereken değer verilmedikçe o ülkenin ne kalkınmasını ne refahını ne de bağımsızlığını sağlayabileceğini muhtelif konuşmalarında ifade etmiştir. “Siyasi ve askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar iktisadi muzafferiyetler ile tetviç edilmezlerse (taçlandırılmazlarsa) husule gelen zaferler payidar olamaz. Az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferlerimiz dahi temin edebildiği ve daha edebileceği semeratı nafiyyayı tespit için iktisadiyatımızın, hâkimiyet-i iktisâdiyemizin temin ve tarsın ve tevsi lazımdır.”³

ATATÜRK bir ülkenin yaşamasının ya da çökmesinin o ülkenin ekonomisi ile doğrudan ilişkisi olduğunu söylemiştir. “Tarih milletlerin itilâ ve inhitâtı esbabını ararken birçok siyasi, askerî, içtimai sebep bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yok, bütün bu sebepler hadisatı içtimaiyede müessirdir. Fakat bir milletin doğrudan doğruya hayatı ile itilasî ile inhitatî ile alakadar ve münasebattar olan milletin iktisadiyatıdır. Tarihin ve tecrübenin tespit ettiği bu hakikat bizim millî hayatımızda ve millî tarihimizde de tamamen mütecellidir. Hakikaten Türk tarihi tetkik olunursa bütün itilâ ve inhitat esbabının bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır.

Efendiler tarihimizi dolduran bunca muvaffakiyetler, zaferler ve yahut mağlubiyetler izmihlal ve felaketler bunların kaffesi vukua geldikleri devirlerdeki ahvali iktisâdiyemizle münasebattar ve alakadardır. Yeni Türkiye’mizi layık olduğu mertebeye isal edebilmek için behemehâl

* Prof. Dr. Hale Şıvgın, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Türkçe Sözlük; Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988, C 1, s. 440.

² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri; Ankara, 1981, C 2, s. 110-111.

³ age.; s. 107.

iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka bir şey değildir.

Efendiler, bir milletin esbab-ı hayatiyesini refah ve saadetini teşkil eden iktisâdiyatla iştilgal etmemesi iştilgal edememesi nazarı dikkati calip bir keyfiyettir. Fakat biz itiraf etmeye mecburuz ki iktisadiyatımıza lüzumu kadar ehemmiyet vermemiş bulunuyoruz.”⁴

ATATÜRK bir ülkenin ekonomik yönden ele geçirilmesinin kılıçla fütuhat yapmaktan üstün olduğunu söylemektedir. Bunu kılıç ve sapan örneği ile açıklamaktadır. “Bizim milletimiz kılıçlarıyla fetihler yaparken Balkan milletleri sapanlarına yapışmışlar, topraktaki mevcudiyetlerini güçlendirmişler ve bir gün kılıçla fütuhat yapanlara galip gelmişlerdir. Mesela Fransızlar Kanada’da kılıç sallarken oraya İngiliz çiftçisi girmiştir. Bu medeni sapanla kılıç mücadelesinde nihayet muzaffer olan sapanlardır. Ve Kanada’ya sahip oldu.

Efendiler, kılıç kullanan kol yorulur nihayet kılıcı kınına koyar ve belki kılıç o kında küflenmeye paslanmaya mahkûm olur. Lakin sapan kullanan kol gün geçtikçe daha ziyade kuvvetlenir ve daha çok kuvvetlendikçe daha çok toprağa malik olur”.

“Arkadaşlar kılıç ile fütuhat yapanlar sapanla fütuhat yapanlara mağlup olmaya binnetice terki mevk-i etmeye mecburdurlar.”⁵

ATATÜRK bu örneklerle bir ülkeye ekonomik bakımdan sahip çıkılmazsa kılıçla fütuhatın kalıcı olamayacağını ifade etmektedir.

ATATÜRK’ün ekonomi konusundaki görüşlerini tarihî süreç içerisinde onun konuşmalarını direktiflerini ve icraatlarını inceleyerek ekonomik sistemler içerisindeki yerini değerlendirelim.

Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı’nın ilanından önce bazı Avrupa devletleriyle ticaret sözleşmeleri imzalamıştı. İlk ticaret sözleşmesi 16 Ağustos 1838’de İngiltere ile yapılan Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması’dır. Bu anlaşma daha sonra diğer Avrupa devletleriyle yapılan ticaret sözleşmelerine de kaynaklık etmiştir.⁶ Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması Osmanlı Devleti’nin İngiliz mallarına serbestçe açılmasını sağlamış, yerli endüstrinin çökmesinin başlangıcı olmuştur.⁷ ATATÜRK bu süreci şöyle anlatıyor: “Kapitülasyonlar Osmanlı Devleti’nin en güçlü olduğu Kanuni döneminde bir lütuf, bir ihsan olarak verilmişti. Dolayısı ile kapitülasyon kelimesi müsaade kelimesinin tercümesi idi.⁸ Ancak Tanzimat ile başlayan serbest ticaret devri Osmanlı ülkesinin Avrupa mallarına

⁴ age.; s. 100.

⁵ age.; s. 102-103.

⁶ Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, Ankara 2011, C 7, s. 254.

⁷ İngiltere ile yapılan Serbest Ticaret Anlaşması’nın metni için bk. Ahmet Yücekök; Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu, 1838 Ticaret Sözleşmeleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C 23, 1968, s. 396.

⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri; s. 102.

serbestçe açılmasına ve yerli sanayinin çökmesine sebep olmuştur. O tarihlerde Osmanlıda özel sektör kuruluşları serbest ticaret mücadelesine dayanabilecek güce gelmemişlerdi.⁹ Avrupa mallarıyla rekabet edemeyen küçük yerli sanayi erbabı iktisadi hayattan çekildi. Osmanlı geleneksel sanayisinin çağdaş endüstriye dönüşme ihtimali bu noktada sıfırlanmıştır. Ülkeye gümrüksüz giren gelişmiş endüstri ürünleri Osmanlı'nın korumasız el tezgâhı endüstrisini ezmiş, yok etmiştir. İthalat, ihracatın çok önüne geçmiştir. Buna rağmen Osmanlı Devleti İngilizlerin ısrarlı taleplerine rağmen Kırım Savaşı'na kadar borç almamak için diremiştir. Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı ile başlayan borçlanma serüveni 1875'te Moratoryum ilanı ve bunun sonucunda da 20.12.1881'de Muharrem Kararnamesi'nin ilanı ve Duyun-u Umumiye İdaresinin kurulması ile sonuçlanmıştır.¹⁰ ATATÜRK'ün deyimiyle "En nihayet bir gün Osmanlı Devleti'nin iflasına hükmettiler. Umur-ı Maliyesi kontrol altına alınmış, başımıza Duyun-u Umumiye belası çökmüş bulunuyordu."¹¹

ATATÜRK'ün Duyun-u Umumiye için bela tabirini kullanması boşuna değildi. Yabancı alacaklılar adına 5 ülke temsilcisi, yerli alacaklıları adına 2 temsilciden oluşan¹² Duyun-u Umumiye devletin vergilendirme hakkını idaresini elinden alarak ekonomik ve mali kaynaklarına el koymuş, ikinci bir Maliye Bakanlığı gibi devlet içinde devlet¹³ gibi ancak sömürge ülkelerinde uygulanabilen bir düzen kurmuştu. Duyun-u Umumiye İdaresi kendisine ayrılan gelirlerin idaresi için devletin her yanına ulaşabilen güçlü bir teşkilat kurmuştu. Bu idare genişleyerek devlet gelirlerinin 1/3'ünü yönetebilecek duruma geldi. Maliye Nezaretinden daha güçlüydü. Maliye Nezaretinde 5.000 memur çalışırken Duyun-u Umumiye idaresinde çalışan personel sayısı 8.000 idi. Ülke bu kurumdan ancak Lozan Anlaşması ile kurtuldu.

Anadolu'nun devletsiz ve hükûmetsiz olduğu dönem olarak kabul edilen 19 Mayıs 1919 - 23 Nisan 1920 tarihleri arasında geçen yaklaşık 1 yıllık süre halkın kendi kendini yönetmesi ve yönetime el koyması şeklinde beliren Kuvvayımilliye dönemi olmuştur.¹⁴ Kuvvayımilliyenin gelirleri tamamen halkın kendi öz kaynaklarından sağladığı gelirlerdi. Bunlara "Nakdî ve Ayni Teberru" deniliyordu. Bu, para ve mal bağıışı gibi gözükse de aslında herkesin vermek zorunda olduğu vergi mükellefiyeti idi. Bununla ilgili düzenlemeler Balıkesir, Nazilli, Alaşehir Kongrelerinde esasa bağlanmıştı.¹⁵ Ancak Meclis açıldıktan sonra hükûmet Anadolu'daki gelir kaynaklarına el koyacaktı. Bu sırada Duyun-u Umumiye İdaresi büyük şehirlerin aşarını Aydın vilayetinin ağnam vergisini devletten alacağına karşılık kendisi topluyordu.

⁹ Atatürk'ün TBMM'yi Açış Konuşmaları; Ankara, 1987, s. 70.

¹⁰ Alptekin Müderrisoğlu; Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, Ankara, 1990, s. 122-123.

¹¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s. 104.

¹² Müderrisoğlu; s. 123.

¹³ age.; s. 125.

¹⁴ age.; s. 172.

¹⁵ age.; s. 184.

1920 şartlarında Ankara Hükûmeti gerçekçi kararlar almak durumundaydı. Maliye Bakanı Hakkı Behiç Bey bir gün Duyun-u Umumiyenin Ankara Temsilcisi Ali Cevat Bey'i makamına davet ederek ona "Biz harp hâlindeyiz, vergileri toplayıp bize verin ancak masraflarınızı alın, sulh olunca hesaplaşırız."¹⁶ demişti. Bunun gibi diğer devlet gelirleri de artık Ankara'nın eline geçmişti. Aslında Ankara zaten 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine 18 Mart 1920'de gönderilen bir şifre ile Duyun-u Umumiye ve bankaların İstanbul'a gönderme yapmalarını yasaklamıştı.¹⁷ Meclis doğrudan doğruya gelirlere el koymamış, örgütü dağıtmamış, dış borçları da reddetmemişti. Zaten o sırada meclisin yeni vergi daireleri kurmak için ne gücü ne de uzman personeli vardı. Anadolu'nun mevcut gelirleri artık Ankara'nın eline geçmiş bulunuyordu.¹⁸

Millî Mücadele dönemi ekonomi politikası için söylenebilecek en belirgin özellik ATATÜRK'ün Millî Mücadele'yi sıfır enflasyonla gerçekleştirmiş olmasıdır. Dönem boyunca para basımına gidilmemiş, aynı ve nakdî vergiler, halktan alınan bağışlarla Millî Mücadele yürütülmüştür.

Türkiye Büyük Millet Meclisi savaş boyunca kendi adına para basmamıştır. Aynı paranın iki ayrı egemenlik alanında kullanıldığı durumlarda emisyonu kontrol altında tutan tarafın tartışmasız bir üstünlüğü vardı. Para basım yeri İstanbul'du. İstanbul Hükûmeti karşılıksız para basabilir, enflasyonu başlatabilirdi. Bu durumda satın alma gücü İstanbul'da toplanır ve Kuvvayımilliyenin finansmanı felce uğratılabilirdi. Neyse ki bu tehlike yaşanmamış, ne İstanbul Hükûmeti ne de ATATÜRK açık finansman (karşılıksız para basma) politikası uygulamış ve savaş sırasında Anadolu'da enflasyon problemi yaşanmamıştır.¹⁹ Sonuç olarak ATATÜRK Millî Mücadele'nin zor şartlarında bile istikrara çok önem vermiş, para basılmadığı gibi dış borç alınma yoluna da gidilmemiştir. Bunun bağımsızlığı zedeleyeceği düşünülmüştür. ATATÜRK gerek Millî Mücadele yıllarında gerekse daha sonraki dönemlerde istikrar ve ekonomik bağımsızlık ilkesine sadık kalmıştır. Enflasyonsuz para politikası Cumhuriyet tarihinde sadece ATATÜRK döneminde uygulanabilmiştir.²⁰

İsmet İnönü "Hükûmet olarak yılda iki kez ödeme yapamayacak duruma düştüğümüz olurdu. Gider konuşurdum, birkaç milyonluk emisyonun bizi ferahlatacağını anlatmaya çalışırdım. Ancak bir defa bile evet dedirtemedim."²¹ demiştir.

ATATÜRK'ün yönetiminde olduğu 15 yılda uyguladığı ekonomi politikalarını 1923-1931 dönemi ve 1932-1938 dönemi olmak üzere iki ana dönem hâlinde inceleyebiliriz.

¹⁶ Sabahattin Selek; Anadolu İhtilali, İstanbul, 2000, C 1, s. 137-138.

¹⁷ age.; s. 138.

¹⁸ Müderrisoğlu; s. 260.

¹⁹ Hasan Sabır; Sayıştay Dergisi, Sayı 62, s. 7.

²⁰ age.; s. 8.

²¹ age.; s. 8.

1923-1931 döneminde özel sektör ağırlıklı karma iktisadi kalkınma politikası izlenmiştir. Bu dönemde liberal yaklaşımlı bir politika izlenmesi ATATÜRK'ün tercihlerinin yanı sıra bazı mecburiyetlerden de kaynaklanmıştır. 1923-1931 dönemi politikalarına damga vuran dışa açık iktisadi yapıya neden olan gelişme, Lozan Antlaşması'nın 28. maddesinde Türkiye'de her bakımdan kapitülasyonların kaldırıldığı kabul edilmekle beraber gümrük tarifelerinin 5 yıl süre ile 1916 yılı seviyesinde kalması kaydıdır. Genç Türkiye Cumhuriyeti bu kötü Osmanlı mirasından ancak 1929 yılında kurtulabilmiş ve o yıl TBMM'nin kabul ettiği gümrük tarife kanunu ile kendi muhtar tarifesine ve dolayısı ile korumacı bir dış ticaret politikası izleme imkânına kavuşmuştu.²² Ayrıca Osmanlı dış borçlarından önemli bir kısmını devralan Cumhuriyet daha başlangıçta borç yükü altına girmiştir.

Bu dönemin en önemli gelişmesi 17 Şubat-4 Mart 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasıdır. Bu tarih, Lozan Antlaşması'nın kesintiye uğradığı ve Cumhuriyet'in henüz ilan edilmediği bir tarihtir. Kurulmakta olan yeni devletin toplumsal ekonomik siyasi yapısının nasıl olacağı sorusu Lozan Konferansı'na katılan devletler için de merak konusuydu. İşte bu ortamda toplumun çeşitli kesimlerini temsil eden 1.135 delege ile İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde sadece iktisadi konular değil, kurulacak devletin biçimi de kesin olarak belirlenmiş bulunuyordu. Bu bakımdan İzmir İktisat Kongresi Lozan Konferansı'na katılan devletlere de bir mesaj veriyordu.

İzmir İktisat Kongresi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin köklerini bilmede, dünü anlamada, bugünü kavramada ve yarına bakmakta hâlâ çok önemli ekonomik, toplumsal, siyasi, hukuki bir belge olma niteliği taşımaktadır.²³

ATATÜRK "...İktisat Kongresi çok mühimdir, çok tarihidir. Nasıl ki Erzurum Kongresi felaket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Misakımillî'nin ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk temel taşlarını tedarik konusunda amil olmuş, müessir olmuş, müteşebbis olmuş ve bundan dolayı tarihimizde tarihî millîmizde en kıymetli ve en yüksek hatırayı ihraz etmiş ise kongreniz dahi milletin ve memleketin hayat ve halas-ı hakikisini temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihraz edip ortaya koymak suretiyle tarihte büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihraz edecektir."²⁴ ATATÜRK burada görüldüğü gibi İzmir İktisat Kongresi'ni Erzurum Kongresi, Misakımillî kadar önemli görmektedir. ATATÜRK'ün ekonomide en çok önem verdiği ilkelerin başında ekonominin bağımsız olması gelmektedir. İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında gümrük tarifelerini kendisi belirlemeyen, fabrika veya demir yolu yapmak için

²² Nahit Töre; Atatürk Döneminin 1923-1938 Dış Ekonomik İlişkiler Politikası, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişme Semineri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1982, s. 51.

²³ Zeki Hafizoğulları; İzmir İktisat Kongresi, Görüşler ve Değerlendirmeler, www.atam.gov.tr/dergi sayı 46.

²⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s. 112.

yabancılardan izin alan bir ülkeye bağımsız denilemeyeceğini ifade ederek Osmanlı ülkesinin ecnebilerin serbest müstameresinden başka bir şey olmadığını, Türk milletinin esir hâle getirildiğini söylüyordu.²⁵ Tam bağımsızlık için iktisadi bağımsızlığın şart olduğunu muhtelif zamanlarda yaptığı konuşmalarda ısrarla belirtmişti. Bir ülkede ekonomik bağımsızlık olmadıkça siyasi ve askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun payidar olamazlar diyerek bundan sonraki mücadelenin ekonomik bağımsızlık mücadelesi olacağını altını çiziyordu.

Yeni kurulan Türkiye kendi şartları doğrultusunda Avrupa ile ilişki kuracaktı. ATATÜRK'ün 1922'de İktisat vekili olan Mahmut Esat (Bozkurt) Türkiye'nin eskiden olduğu gibi Avrupa sermayesinin yalnız jandarması olmayacağını, kapitülasyon ve benzeri şartları kabul etmeyeceğini vurguluyordu. Türkiye barış sonrası dönemde devletlerin imhakâr rekabetinden, haricin iktisadi boyunduruğundan iktisadiyatını kurtarmadıkça istiklali de daima tehlikede olacaktı.²⁶ İktisadın bağımsızlığı aynı zamanda millî iktisadi politikaların uygulanmasını gerekli kılıyordu.

Mustafa Kemal'e göre çağdaş medeniyete ulaşmanın başlıca yolu ekonomik bağımsızlık ve kalkınmadır. ATATÜRK 1922'de "Bugünkü mücadelemizin amacı tam bağımsızlıktır. Bağımsızlığın bütününü ise ancak mali bağımsızlıkla mümkündür. Bir devletin maliyesi bağımsızlıktan yoksun olunca o devletin bütün hayati kuruluşlarında bağımsızlık felç olur." Çünkü her devlet organı ancak maliye ile yaşar. Mali bağımsızlığın korunması için ilk şart, bütçenin ekonomik bünye ile uygunluğu ve denk olmasıdır. Bundan dolayı devlet yapısını yaşatmak için dış ülkelere başvurmadan ülkeyi (kendi) gelir kaynakları ile yönetmek, çözüm ve önlemlerini bulmak gereklidir ve bulunabilir."²⁷ Demek suretiyle tam bağımsızlığın ancak iktisadi bağımsızlıkla sağlanacağını söyler.

17 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde ATATÜRK'ten sonra söz alan devrin İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in konuşması yeni kurulan Türkiye'nin takip edeceği iktisadi politikaları ortaya koyuyordu. "Yeni Türkiye iktisadiyatı mevcut iktisat sistem ve siyasetlerinin hiçbirinin aynı olamaz. Memleketimizin iktisadi mana ve ihtiyacına, iktisadi tarihimizin ruhiyatına muvafık başlı başına bir iktisat siyaseti takip eylemek mecburiyetindedir. Biz iktisat mektepleri tarihinde mevcut mekteplerden hiçbirine mensup değiliz. Ne 'Laissez Faire, Laissez Passer' (Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler) Mektebine ne de sosyalist, komünist, etatist veya himaye mekteplerden değiliz. Bizim de yeni Türkiye'nin iktisadi manasına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben 'Yeni Türkiye İktisat Mektebi' diyorum. Yukarıda zikrettiğim mekteplerden hiçbirine mensup olmamakla birlikte memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi

²⁵ age.; s. 104.

²⁶ Şaduman Halıcı; Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt, Ankara, ATAM, 2004, sç 159ç Bk. TBMM Zabıt Ceridesi; D. 1, C 26, s. 109-111.

²⁷ Atatürk'ün TBMM'yi Açış Konuşmaları; s. 73.

ihmal etmeyeceğiz. Yeni Türkiye’de muhtelif bir iktisat sistemi takip edilmelidir. İktisadi teşebbüs kısmen devlet, kısmen teşebbüs-i şahsi tarafından deruhde edilmelidir. Çünkü memleketimizin iktisadi vaziyeti buna istilzam ediyor.”²⁸

İzmir İktisat Kongresi’nden “Misak-ı İktisadi” ve “kongreye katılan çeşitli grupların istek ve teklifleri” olmak üzere iki önemli sonuç bildirgesi diyebileceğimiz metin ortaya çıkmıştır. Misak-ı İktisadi metni 12 maddeden oluşur. “Misak-ı İktisadi”de devletin bağımsızlığı, millî hâkimiyete dayalı bir hükûmet, halkın iktisaden memleketi yükseltme gayesine matuf olduğu, halkın mümkün mertebe tükettiği malı kendisinin üretmesi, ülkesinin çok değerli olduğu, ormanların korunması gerektiği, madenlerini ve ülkesinin servetlerini tanıması gerektiği; hırsızlık, riyakârlık ve tembelliğin en büyük düşmanı olduğu, Türklerin her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişeceği, nüfus artışının öncelikli emeli olduğu; dinine, milletine toprağına düşman olmayan milletlerle dost olacağı, ecnebi sermayeye aleyhtar olunmayacağı, inhisarlar karşı olduğu, sınıf ayırımına karşı bulunduğu ve Türk ailesinin çocuklarını İktisad-ı Misak’a göre yetiştireceği gibi konular kararlaştırılmıştır.²⁹ Sonuç bildirgesi bir ekonomik doktrin önermemekte, ekonomik hayatta millî bilincin oluşmasını istemektedir. Kongrenin diğer sonuç bildirisi ise çiftçi, tüccar, işçi gruplarının talep ve dileklerini yansıtmaktadır. Gümrüklerde korumacılığın genişletilmesi, Sanayi Teşvik Kanunu’ndaki bağışıklıkların genişletilmesi ve süresinin uzatılması, bir sanayi bankası kurulması, sanayi odalarının kurulması, reji uygulama ve yönetiminin kaldırılması, tütün vergilerinin uygun yolla alınması, aşarın kaldırılması, çiftçiye kredi verilmesi, tarımsal eğitimin verilmesi, herkesi kapsayan yeni bir vergi konulması, ağnam resminin takside bağlanması, tarımda makineleşmeye gidilmesi, ticaret ana bankası kurulması, borsaların millîleşmesi, madencilik millîleştirilmesi, kabotaj hakkının Türk gemilerine tanınması, tekelin kaldırılması, şirketleşmenin teşviki, gümrük işlerinin kolaylaştırılması, kredi sistemlerinin düzenlenmesi, kara yolu ve demir yolu yapımının hükûmet programına alınması, çalışma süresinin 8 saate indirilmesi, ham madde ürünlerinin işlenmeden ihracının önlenmesi, satılırsa ağır vergilendirilmesi, sendika hakkının tanınması, amele denilen iş erbabına işçi denilmesi, tüm iş yerlerinde Türk işçi çalıştırılması, ücretlerin para olarak düzenli verilmesi gibi kararlar alınmıştı. Bu kararlar bağlayıcı değildi. Ancak çeşitli sınıfların isteğini gösteriyordu.³⁰ Bu kararların öneri, dilek nitelikli olduğu söylenebilir. Kongrede 1931'lere kadar sürecek olan serbest iktisat politikasının temelleri atılmıştır.

Yeni kurulan Türkiye Devleti’nin kurulduğu yıllarda günün koşullarında oluşmuş kendine özgü bir pazar ekonomisi uygulanmıştır. Bu dönemde tekel sisteminin yeri yoktur. Kimse yabancı sermayeye karşı değildir. İzmir İktisat

---

²⁸ Halıcı; s. 222.

²⁹ age.; s. 233-234.

³⁰ age.; s. 226-232.

Kongresi Kurtuluş Savaşı vermiş bir ulusun bünyesine uygun bir pazar ekonomisi düzeni temel olmak üzere uygar dünya ile bütünleşme iradesini ifade eder. İzmir İktisat Kongresi'nde ümmetçi toplum, Marksçı, Leninci düşüncenin proletarya toplumu ya da kolektivist toplum modeli reddedilmiştir. "Bizim halkımız menfaatleri yekdiğerinden ayrılr sınıf hâlinde değil, bilakis mevcudiyetleri muhasala-i mesaisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir." diyerek proleter toplum maddelerini reddeder. İzmir İktisat Kongresi kendine özgü bir pazar ekonomisi düzeninin oluşturulması zorunluluğunu ortaya koymuş ve bunun, o günün ortamındaki şartları içerisinde devletin ekonomik hayatta yer almasına işaret edilmiş ancak faşizm, Nazizm, salt liberalizm, sosyalizm ya da komünizme itibar edilmemiştir. Kongrede yabancı sermayeye karşı olunmadığı söylenmiş bu düşünce Misak-ı İktisadi belgesinin 9. maddesinde yer almıştır. Bu maddenin gereği olarak 1924'te yabancıların mülk edinmelerini serbestleştiren bir yasa ile yerine getirilmiş, ayrıca 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda yabancı sermayeden de yararlanılması düşünülmüştür. Alınan kararlardan açıkça görülen odur ki uygulanacak iktisat politikasının liberal çizgiye yakın olması düşünülmüyordu. Ancak bu dönemde benimsenen liberal uygulamaların bir zorunluluk olup olmadığı tartışılabilir.

ATATÜRK'ün ekonomi doktrini kendinden önce uygulanmış ideolojilerden farklıdır. ATATÜRK; dönemin şartları, dünyanın genel konjonktürü içerisinde ülkenin konumuna en uygun ve ülkeye en çok fayda sağlayacak sistemi uygulamıştır. Bu sistem kimi zaman serbest ekonomiye yakın, kimi zaman devletçi planlı ekonomilere yakındır. Fakat her dönemde körü körüne belli bir sisteme bağlı kalmamış, ülke menfaatleri neyi gerektiriyorsa onu yapmıştır. Bu çerçevede 1930'lu yıllara kadar özel girişim desteklenmiş. 1929 dünya ekonomik krizinin etkileri, bu çerçevede dünya konjonktüründeki gelişmelerin etkisiyle ayrıca gümrüklerdeki kısıtlamaların kaldırılması ve Osmanlı borçlarının bir düzene konulması ihtiyacı gibi sebeplerden 1930'lu yıllarda devletçi eğilimli karma ekonomik politikalara yönelinmiştir.

Liberal yaklaşımların hüküm sürdüğü 1923-1931 döneminde de devletçiliğin ağır bastığı 1932-1938 döneminde de ATATÜRK'ün maliye alanındaki politikaları değişmemiştir. "Binaenaleyh usulü maliyemiz halkı tazyik ve izrar etmekten içtinap ile beraber mümkün olduğu kadar harice arzı ihtiyaç ve ihtikâr etmeden varidatı kafiye temin etmek esasına müstenittir."³¹ Demekle halkı zorlamadan denk bütçeyi sağlamak istediğini ifade etmiştir. Daha 1922 yılında "Mali kudretimiz bugüne kadar olduğu gibi dış borç almadan orta hâlli bir düzeyde ülkeyi yönetmek amacına ulaşacaktır." diyor. ATATÜRK, hükümetimiz her medeni devlet gibi dış borçlanma yapabilir. Ancak alınan bu borcun geçmişte yapıldığı gibi ödemeye mecbur değilmişiz gibi amaçsız kullanılması ve tüketilmesine dış borçlarımızın arttırılmasına ve mali bağımsızlığımızın tehlike altına sokulmasına kesinlikle karşı olduğunu

³¹ Atatürk'ün TBMM'yi Açış Konuşmaları; s. 73.

ifade ediyor.³² Ülke halkının refahını sağlayacak gelir kaynaklarımızı geliştirecek yararlı borçlanmaya taraftarız diyor.

1 Kasım 1924 tarihli konuşmasında maliyenin düzenli, sağlam, güvenli olma prensiplerini başarıyla uyguladığını; bir borçlanmaya gerek duyulmadan iç borçlarını düzenli olarak ödediklerini, dış borçlanmaya gelince taahhütlerin yerine getirilmesinin doğal olduğunu; bunun için işlemlerin, görüşmelerin devam ettiğini, sayım vergisi gibi asırlık vergilerin düzeltilmeye başlandığını ve aşarın kaldırılacağını söylüyordu. Ayrıca ülkenin tarım ile kalkınabileceğini, tarımda bol ve verimli sonuçlar ve tedbirler alınmasının devletin görevleri arasında olduğunu ifade ediyordu. 1 Kasım 1926'da ise ülkemizin bir tarım ülkesi olduğunu, genişliği göz önüne alınırsa başlıca güç ve gelir dayanağımızın toprak olduğunun ortaya çıkacağını ve bu nedenle tarım eğitimi ve bilimsel kurallar içinde tarım yapılmasını sağlayacak önlemlerin uzmanlar yardımıyla alınması gerektiğini söylemekte idi.³³

1 Kasım 1926'da demir sanayisini kurmak, demir madenlerini işletmek için uzman incelemelerinin olumlu sonuç verdiğini; Ereğli'de zengin kömür damarları bulunduğunu, kömür üretiminin arttırılmasının hedeflendiğini ve yerli sanayiye özendirme için yeni iş kanununun meclise sunulacağını söylemekte idi. 1 Kasım 1928'de maliyenin ve bütçe denkliliği sonuçlarının ortada olduğu, ödemelerin düzenli bir şekil aldığı, Cumhuriyet maliyesinin ne kadar sağlam olduğunun görüldüğünü söylüyor. Merkez Bankasının açılacağını, bunun önemini ve ülkenin çeşitli yerlerinde demir yolları yapıldığını ve yapılmasının da planlandığını; sanayiye istek ve eğilimin arttığını, sanayi ve maden bankasının sermayesini arttırınca sanayicilerin daha çok korunmuş olacağını, bu konunun önemli olduğunu söylüyor.³⁴

1 Kasım 1929 Meclis açış konuşmasında ülkede ziraat enstitülerinin kurulmasına önem verildiği, zirai kooperatiflerin kurulmasına başlandığı, çiftçiye toprak verilmesi için çalışmaların yapılması gerektiği, bunun ülke kalkınması için önemli olduğu, ticaret alanında ilerleme olduğunu; bir yıl içinde kurulan Türk şirketlerinin temsil ettiği sermayenin 15 milyon lirayı geçtiğini, bunun ticarete uyanışın kanıtı olduğunu söylüyor.³⁵

1 Kasım 1930'da dünyada özellikle ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde büyük bir kriz olduğunu, krizin doğal olarak ülkemizi etkilediğini, kuraklığın da eklenmesiyle oluşan durum karşısında alınan önlemlerle bu yüzden bütçenin tasarrufla meclise sunulduğunu, Merkez Bankasının kurulmasının yakın olduğunu ifade ediyordu.³⁶

İzmir İktisat Kongresi'nde genellikle liberal serbest ekonomi görüşü hâkim olmuştur. Piyasa ekonomisi ve özel sektörün teşvik edilmesi,

---

³² age.; s. 74.

³³ age.; s. 162.

³⁴ age.; s. 165.

³⁵ age.; s. 179.

³⁶ age.; s. 185.

millileştirme, vergi sisteminin modernleştirilmesi ve vergilerin makul düzeye indirilmesi ve çalışanlara sosyal haklar tanınması ve bunun yanında himayeci politikanın da uygulanması konusu İktisad-ı Misak'ta yer almıştır. 1930'lu yıllara kadar oluşturulan ekonomik politikalar İktisad-ı Misak'a göre oluşturulmaya çalışılmıştır. Devlet bu dönemde tamamen ekonomiden çekilmiş değildir. Çünkü buna şartlar elvermemektedir. Devlet özel sektörün henüz çok zayıf olması dolayısı ile özel sektörü destekleyici düzenlemeler yapmıştır. Katı bir liberal politika izlenmemiştir. Bu dönem uygulanan maliye politikalarının temellerini de Misak-ı İktisadi'de bulmak mümkündür. Mali konularda öncelik verilen konuların başında bütçenin denkliliği gelmektedir. İlk bütçe 1924 yılında yapılmıştır. 1925 yılı bütçesinin açık vermesinin en önemli nedeni ise devletin en önemli gelir kaynağı olan aşar vergisinin kaldırılmış olmasıdır. İlk dönemin mali politika ilkelerini özetleyecek olursak: Denk bütçe; halkı ezmeyecek, zorlamayacak şekilde vergi konulması ve toplanması; dışarıdan borç para alınmaması, para basılmadan yani emisyon yapmadan maliyeyi yönlendirmek, israfı önlemek, tasarrufa riayet etmek, devletin itibarını korumak, yabancı sermayeden ülke bağımsızlığına zarar gelmeyecek ve ülke menfaatlerine zarar vermeyecek şekilde faydalanmak olarak özetlenebilir.

1930'larda ülke devletçi politikalara yönelmeye başlamıştır. 1930-1931 yılları korumacı, devletçi iktisat politikaların hâkim olduğu döneme geçiş yıllarıdır. Türk parasının Değerini Koruma Kanunu, Merkez Bankasının kurulması ve nihayet Cumhuriyet Halk Fırkasının programında açıkça devletçiliğin yer alması bunun somut örnekleridir. Ancak devletçi uygulamalar daha çok 1933 ve sonrasında yoğunlaşmıştır. 1930'da kurulan Merkez Bankasının kuruluşunda hazinenin sermaye payı %15 idi. Daha sonra bu oran %51'e çıkarılmıştır (1970). İlk dönem liderleri Merkez Bankasının hükümetlerin popülist politikalarına alet olmasını istememişlerdir. Bu yüzden banka sermayesi içinde devletin payını sınırlı tutmuşlardır. Dışarıda gelişen iki önemli olay da devletçiliğe geçişi hızlandırmıştır. Dünyada meydana gelen büyük ekonomik kriz ve Sovyetler Birliği'nin bu krizi aşmak için uyguladığı başarılı planlı ekonominin örnek alınmasıdır. O sırada bütün dünya krizden kurtulmak için az çok devletçi politikalara yönelmişti. Bu yıllarda devlet dışı kapanarak devlet eliyle bir sanayileşme hamlesine girmiştir. 1929'da Lozan'ın gümrük kısıtlamaları kaldırılınca bu politikaların uygulanmasına imkân bulunmuştur.

ATATÜRK 1930'lu yıllarda yaptığı yurt gezilerinde gördüğü yoksulluk karşısında devletçilik konusuna daha ciddi bir biçimde eğilmeye başladı.³⁷

ATATÜRK'ÜN Devletçiliği

ATATÜRK'ÜN devletçilik konusundaki görüşleri tamamen kendine has bir sistemdir.

---

³⁷ Nadir Eroğlu; Atatürk Dönemi İktisat Politikaları, (1923-1938), Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, İstanbul, 2007, C 23, s. 68-69.

ATATÜRK “Devlet memleketin asayiş ve müdafaası için yollarla demir yollarıyla limanlarla deniz vasıtasıyla telgrafla telefonla memleketin hayvanlarıyla her türlü nakliye vasıtasıyla milletin umumi servetiyle yakından alakalıdır. Memleket idaresi ve müdafaasında bu saydıklarımız toptan, tüfekten her nevi silahdan daha mühimdir.” diyerek ekonominin önemini vurguluyor ve devam ediyor. “Bilhassa para her türlü vasıtanın üstünde bir mevcudiyet silahıdır. Bu saydığımız sahalardaki işlerde iktisadi alanlar doğrudan doğruya devletin zaruri vazifelerinden gözükmemekle beraber, o vazifelerin ifasında müessirdirler. Bu sahalardaki işleri fertlere veya şirketlere tamamen bırakabilmek için bu işlerin devlet müdahalesi ve muaveneti olmadığı hâlde devletin esas vazifelerini ifada müşkülata uğratmayacağına emin olmak lazımdır.

Görülüyor ki iktisadi ve bazı içtimai işler bir taraftan fertlerin menfaatleri ile alakadardır. Bunun içindir ki ferdiyetçiler bu işlere devletin karışmasını şahsi hürriyete tecavüz gibi görürler. Fakat bu işler içinde bütün milletin müşterek menfaatine temas ve taalluk eden noktalar da vardır. Bu sebeple devletçilerin haklı oldukları noktaları kabul etmek muvafık olur.

Hususi menfaat ekseriya umumi menfaatle tezat hâlinde bulunur. Bir de hususi menfaatler rekabete istinat eder. Yalnız bununla iktisadi nizam tesis olunamaz.”

“Fertler, şirketler devlet teşkilatına nazaran zayıftırlar. Serbest rekabetin içtimai mahsurları da vardır. Zayıfla kuvvetliyi müsabakada karşı karşıya bırakmak gibi... ve nihayet fertler bazı büyük müşterek menfaatleri tatmine muktedir olamazlar. Bu gibi işlerde fertlerin tesisine imkân bulamayacakları geniş ve kuvvetli teşkilat icap edebilir. Fertler kâfi menfaat elde edemeyecekleri için o işlerden vazgeçerler. Hâlbuki o işler milletçe hayati bir ehemmiyeti haiz olur. Ve devlet onu yapmak mecburiyetinde bulunur.” diyerek devletin bazı işleri yapmaya mecbur bulunduğunu ifade ediyor. Devletin toplumun menfaatlerini düşüneneğini ama fertlerin hususi menfaatten ne kadar uzaklaşabileceklerinin tetkike değer olduğunu söylemekle ekonomik hedefinin ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine getirmek olduğu açıkça görülüyor.

“Her hâlde devletin siyasi, fikri hususlarda olduğu gibi bazı iktisadi işlerde de bulunmasını prensip olarak kabul etmek lazımdır. Şu hâlde karşı karşıya kalınacak müşkülât şudur: Devlet ile ferdin karşılıklı faaliyet sahalarını ayırmak...”

“Prensip olarak devlet ferdin yerine kaim olmamalıdır. Fakat ferdin inkişafı için umumi şartları göz önünde bulundurmalıdır. Bir de ferdin şahsi faaliyeti iktisadi terakkinin esas membasi olarak kalmalıdır. Fertlerin inkişafına mani olmamak...” diyor ve devletin ferdî teşebbüsün önünde bir mani vücuda getirmemesi gerektiğini ve bunun demokrasi prensiplerinin en önemli konusu olduğunu ifade ediyor. Ferdî gelişmenin engel karşısında kalmaya başladığı nokta devlet faaliyetinin hududunu teşkil eder, diyerek

özel teşebbüsün devlet tarafından hiçbir şekilde engellenmemesi gerektiğinin altını çiziyor.

“Memleket her nevi istihsalin ziyadeleşmesi için ferdi teşebbüsün devlete elzem olduğunu da ehemmiyetle kaydettikten sonra beyan etmeliyiz ki devlet ve fert birbirinin muarızı değil birbirlerinin mütemmimidir.” Burada da çok açık bir şekilde ATATÜRK’ün karma ekonomi modeli diyebileceğimiz bir modeli savunduğu görülüyor. ATATÜRK şahsi menfaat ile müşterek menfaatin aynı derecede lüzumlu olduğunu söylüyor.

ATATÜRK; Cumhuriyet’in henüz çok genç olduğunu, bu bakımdan fertlerin teşebbüslerinin neticesini beklemenin doğru olmayacağını, ülkenin bir an önce gelişmesi ve kalkınması için devletin bazı işleri üzerine alıp başarması tercih edilmelidir, diyor. Bazı gelişmiş devletlerin fertlerin teşebbüsüne terk ettikleri işlerden birçoğunun bizim için hayati olduğunu ve bunların devletin vazifeleri arasında sayılmasının doğru olacağını söylüyor.

ATATÜRK “Cumhuriyet’i idare edenlerin demokrasi esnasından ayrılmamakla beraber mutedil devletçilik prensibine uygun yürümleri bugün içinde bulunduğumuz hâllerde şartlar ve mecburiyetlere uygun olur.” diyor ve ilave ediyor, “Bizim takibini muvafık gördüğümüz mutedil devletçilik prensibi bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dâhilinde tanzim etmek gayesini takip eden sosyalizm prensiplerine müstenit kolektivizm yahut komünizm gibi hususi ve ferdi iktisadi teşebbüs ve faaliyete meydan bırakılmayan bir sistem değildir.”³⁸ ATATÜRK yukarıda kendi el yazısıyla belirttiği gibi ne sosyalist, komünist iktisadi sistemi ne de faşist bir sistemi benimsiyordu. Onun sistemi kendisine has, kendi ifadesiyle “mutedil devletçilik” olarak tanımlanabilecek bir sistemdi. Bu sistemde ferdi teşebbüs, özel sektör kesinlikle dışlanmıyor. Hatta devletin özel sektörün önünü tıkamasına özen gösterilmesi isteniyordu.

ATATÜRK şartların gerektirdiği şekilde 1923-1931 arası serbest ekonomi ağırlıklı, 1931’den sonra devletçi ağırlıklı bir politika gütmüş; bunun da çok faydası görülmüştü. Ülkesini hızla kalkındırmak isteyen bir liderin bütün işleri henüz çok zayıf olan özel sektöre bırakması gerçekçi olmazdı. Zaten yeni Türkiye’de devletçilik bir ekonomik meslek olarak doğmamıştır. Bir tarihî zaruret olarak doğmuştur. Yapılacak işleri devletten başka yapacak kimse yoktu.³⁹

Devlet 1930’lu yıllardan itibaren hem devlet işletmeciliğinin hem de fiyat mekanizması ve dış ticaret konularında müessir olacaktı. Buna yönelik birçok düzenleme yapıldı, kanunlar çıkarıldı. Bunlardan birkaçı: Çay, Kahve, Şeker İthalatının Tekelden Yönetilmesi Hakkında Kanun, Ticarete Tağşişin Meni ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun, Ziraat Bankasına Mübaya Etilen Buğday Hakkında Kanun, Ödünç Para Verme

³⁸ Afet İnan; Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları, ATAM, Ankara, 2000, s. 520-533.

³⁹ Falih Rıfkı Atay; Çankaya, İstanbul, 1980, s. 452.

İşleri Kanunu, Endüstriyel Malumatın Maliyet ve Satış Fiyatlarının Kontrolü ve Tespiti Hakkında Kanun, Türkiye İskele ve limanları Arasında Posta Seferlerinin, Hizmetlerinin Devlet Himayesine Alınması Hakkında Kanun, Deniz Yolları İşletme Kanunu, Liman İşletmelerinin Hükümetçe İdaresine Dair Kanun, Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu, Maden Tetkik Arama Enstitüsü Kanunu, Etibank Kanunu vs. yürürlüğe konuldu. Bu yıllarda Türkiye'de planlı dönem de başlamıştı. Sovyetlerden sonra dünyada ilk planlama deneyiminin Türkiye'de yaşandığı söylenebilir. 1934'te Birinci 5 Yıllık Sanayi Planı kabul edildi. Plan ulusal ekonominin tümünü kapsamaktan ziyade 5 yıllık sanayi yatırım programı niteliğini taşımakla birlikte kâğıt üzerinde kalmamış olması ve ilk büyük sanayi yatırımlarına rehberlik etmesi açısından oldukça önemlidir.

1930-1938 yılları genel olarak değerlendirildiğinde dünya ekonomik krizle boğuşurken Türkiye'nin bir ölçüde krizin dışında kalmayı başardığı ve sanayileşme adına önemli adımlar attığını söylemek mümkündür. Bunun da mümkün olduğunca dışa kapalı iktisat politikası ışığında ve kamunun sanayi teşebbüslerinin yatırımlarını planlama çabaları ile gerçekleştirildiği söylenebilir.⁴⁰

Dönemlerin Makroekonomik Göstergesi

Göstergeler	1923-1929	1930-1932	1933-1939
Millî gelir büyüme hızı % ortalama	10,9	1,5	9,1
Sanayi büyüme hızı %	8,5	14,8	10,2
Millî gelirden sanayi payı %	11,4	13,6	16,9
Millî gelirden yatırım payı %	9,1	9,7	10,7
Millî gelirden ithalat payı %	14,5	8,9	6,6
Dış ticaret açığı/fazlası millî faiz	-56,6	+6,6	+12,4

Tablodan da görüleceği üzere 1923-1929 yılları arasında her yıl dış açık verilmiş olmasına rağmen devletçi yıllar süresince en olumlu gelişme dış ticaret açığının ortadan kalkmış olmasıdır. Daha da önemlisi ağır bir buhran geçirirken Türkiye ekonomisi korumacı devletçi iktisat politikaları sayesinde toparlanma, büyüme ve sanayileşme süreci yaşamıştır. Ulusal sanayileşme hamlesi atılmıştır. Hemen şunu ilave etmek gerekir ki devletçilik, özel sektör aleyhine gelişmemiştir. Devletçilik dediğimiz dönemde kurulan özel işletme sayısında önceki yıllara göre büyük artış vardır. Hatta bunların da büyük bölümü sanayi yatırımlarına yöneliktir.

Yıllar	Toplam işletme sayısı	Tarım %	Sanayi %	Mali hizmet
1921-1930	37	16,2	64,9	18,7
1931-1940	62	4,8	91,9	3,2

41

⁴⁰ Eroğlu; s. 70.

⁴¹ age.; s. 71.

13 Kasım 1932'de The New York Times'ta yayımlanan bir yazıda Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikaları ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunuluyor: "Türkiye, ekonomik politikalarında faşist İtalya ve Sovyet Rusya'dan etkilenmiştir. Türkiye, Rusya'dan State Control Trade (devlet kontrolünde ticaret) öğrenmiştir. İtalya'dan da "Parti Control Trade" (parti denetiminde ticaret) öğrenmiştir, diyor ve "Türkiye'nin ABD, İngiltere ve Fransızların öğrettiklerini de öğrenmeye çalıştığını ilave ediyor. Yabancı gözlemcilerin Türkiye ekonomisini analizleri şunu gösteriyor: Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan ve İtalya'dan etkilendiğini söylemekle birlikte buna sosyalist ya da faşist uygulama dememektedirler. İlâveten ABD ve Batı Avrupa'nın da sistemlerini öğrenmeye çalıştığını ifade etmektedirler.

Yine aynı makalede 1932 Türkiye'sinde ithalatın ihracatı dengelediği, dövizin sabit ve istikrarlı olduğu, kıtlık olmadığı, ekmeğin ucuz olduğu, Türkiye'nin savaş sonrası onarım için paraya ihtiyacı olmadığı, hatta borcunun da olmadığı, ekonomideki tek yükünün Osmanlı borçlarının olduğu ilave edilerek 1932 Türkiye ekonomisi için olumlu bir tablo çiziliyor.⁴²

Dünyayı kasıp kavuran ekonomik bunalım döneminde 1929 yılından itibaren alınan önlemler sonucu Türkiye'nin bu alanda bir hayli başarılı olduğu söylenebilir. Özellikle bu önlemler sayesinde Türkiye'nin dünya ticareti içindeki payı azalmamış, aksine artarak dış ticarete denge sağlanmış, hatta fazla verdirilmiş ve paramızın dış değeri oldukça iyi korunmuş olması küçümsenmeyecek başarılarıdır.⁴³

---

⁴² The New York Times; Turkey is Seeking an Economic Policy, 13 November 1932.

⁴³ Nahit Töre; Atatürk Döneminin Dış Ekonomik İlişkiler Politikası, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1982, s. 60.

Kaynaklar

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; Ankara 1981, C 2.

ATATÜRK'ün TBMM'yi Açış Konuşmaları; Ankara 1987.

ATAY, Falih Rifki; Çankaya, İstanbul 1980.

EROĞLU, Nadir; ATATÜRK Dönemi İktisat Politikaları 1923-1938, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, İstanbul 2007, C 23.

HAFIZOĞULLARI, Zeki; İzmir İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler, www.atam.gov.tr/dergi/sayı46.

HALICI, Şaduman; Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat BOZKURT, ATAM, Ankara 2004.

İNAN, Afet; Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal ATATÜRK'ün El Yazıları, Ankara 2000.

KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, Ankara 2011, C 7.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, Ankara 1990.

SABIR, Hasan; Sayıştay Dergisi, Sayı 62.

TÖRE, Nahit; ATATÜRK Döneminin Dış Ekonomik İlişkiler Politikası, ATATÜRK Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1982.

Türkçe Sözlük; Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK, Ankara 1988, C 1.

YÜCEKÖK, Ahmet; Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu, 1838 Ticaret Sözleşmeleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ankara 1968, C 23.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin yerine yeni kurulan Türk Devleti, her ne kadar Osmanlı Devleti döneminde yaşanan modernleşme sürecinin birikiminden beslenmişse de kendine özgü farklılıkları da sergileyerek imparatorluktan, ulus-devlete geçişin bir örneği olmuştur. Öte yandan ülkenin işgalden kurtarılarak kurulmuş olması ve bu başarının devamının sağlanması için Türk toplumunun çağdaş ve evrensel değerlerle donatılması hedef olarak benimsenmiş ve bu amaca uygun olarak siyasi ve toplumsal alanlarda kökten değişikliklere gidilmiştir. Dolayısıyla yeni bir devlet ve millet yaratma projesi olarak da ifade edilebilecek olan Türk Devrimi, birçok sahada, Osmanlı Devleti'nin kurduğu ekonomik, siyasi ve sosyal düzenden kopuşun bir ifadesi olmuştur. Çünkü ulus-devlet modeliyle üniter bir yapıda ve ulus iradesine dayalı olarak yeni kurulmuş olan Türk Devleti'nin, kendisinden çok farklı bir yapıda olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumları, toplum yapısı ve yönetim anlayışıyla yönetilmesi olanaksızdı. Bu nedenle de bu yapının değiştirilmesi ve değiştirilen bu yapıya uygun bir insan ve toplum modeli oluşturulması gerekmiştir.

Bir ulus-devlet kurmak ve yeni değerlerle donatılmış bir millet oluşturmak için ilk olarak devletin siyasal yapılanması ile ilgili birtakım düzenlemelere gidilmiş ve saltanat ile hilafet makamları kaldırılarak laik ve ulus egemenliğine dayanan bir devlet oluşturulması yolunda önemli adımlar atılmıştır. 1925 yılından sonra ise yaşanan değişimin toplumun gündelik yaşamı üzerinde etkilerinin oldukça fazla hissedebileceği bir değişim sürecine girilmiştir. Türkiye'nin modernleşme çabalarına yönelik tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış, saat ve takvim değiştirilmiş, din görevlilerinin kıyafetlerine ve memurların şapka giymelerine ilişkin yasalar çıkarılmış, hukuk sistemi değiştirilmiş, Latin alfabesi kabul edilmiş ve laiklik anayasaya girmiştir. Üniter bir yapıda kurulan bu devletin kuruluş felsefesi ise millî, demokratik, laik, çağdaş ve tam bağımsız bir devlet anlayışını içermiştir. Toplumsal olarak da dinamik bir toplum yapısı, bir başka deyişle kendi değerlerine yabancılaşmadan, değerlerini kaybetmek endişesiyle bir tutuculuk da sergilemeden, dış dünyaya açık ve kendi değerleri üzerinde değişime ve gelişmeye açık bir toplum oluşturulması hedeflenmiştir. Bu nedenle de dünyadaki gelişmeleri yakından takip eden, yaratılan tüm yeni değerleri, sahip olduğu kültür dinamikleriyle yoğurarak sürekli bir değişim ve gelişim gösteren bireylerin yetiştirilmesine çalışılmıştır.

Kökten bir değişimin yaşandığı Türkiye'de, yaşanan değişimin benimsetilmesi, değişim hamlelerinin sağlamaştırılması, ulus devletin güçlendirilmesi ve ulusal bir kimliğin inşası için halkın yeni değerler

---

* Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, hakanuzun@ankara.edu.tr.

üzerinden eğitilmesi sorunu üzerinde özellikle durulmuştur. Çünkü Cumhuriyet'i kuran kadro eğitimin "*bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci*" olduğunun, bir başka ifadeyle eğitim sürecinin "*ferdin idraklerinde, kavrayışında, zihniyetinde, tutum ve değerlerinde, kabiliyet ve maharetlerinde bir gelişme ve değişme*"¹ yarattığının bilincinde olmuştur.

Diğer yandan tarih boyunca her devlet kendi kuruluş dinamiklerinin halkı tarafından kabul edilmesi için bir uğraş vermiş ve bu konuda çeşitli araçlar geliştirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti de benzer bir davranış sergilemiştir. Ancak bu araçlar içinde en etkili olanı halkın eğitilmesi olmuştur. Bu nedenle de yeni devlete ve yeni rejime uygun bireylerin yetiştirilmesi için millî eğitimin ilkelerinin tüm bu hedeflere göre ve devletin kuruluş dinamikleriyle örtüşür bir şekilde olması sağlanmıştır. Bu bağlamda millî eğitimin ilkeleri; üniter devlet yapısına uygun, millî, laik, çağdaş, demokrasiye ve tam bağımsızlığa inanmış, yurttaşlık bilincine sahip bireyler yetiştirmek şeklinde belirlenmiştir.

Söz konusu dönemde eğitim konusuna bu kadar önem verilmesinin ardında kurucu önder olarak ATATÜRK'ün sahip olduğu özelliklerin de etkisinin olduğu söylenebilir. ATATÜRK, yaşamı boyunca kişisel gelişimine önem vermiştir. Bu nedenle de sürekli okuyan, düşünen ve yazan biri olmuştur.² Aynı zamanda iyi bir hatip de olan ATATÜRK'ün hatıraları incelendiğinde fırsat buldukça okuduğu görülmektedir.³ Çok zengin bir kütüphaneye de sahip olan ATATÜRK'ün özel kütüphanesindeki kitap sayısı 4.289'dur.⁴ Özellikle de hukuk, ekonomi, sosyoloji, tarih gibi sosyal alanlardaki konulara daha fazla ilgi duymuştur. Onun Çankaya'da yeni köşk yapılacağı sırada, mimarlardan üzerinde haritalar açıp çalışabilmeyi mümkün kılan bir masanın da bulunacağı, geniş ve ferah bir kütüphane yapılmasını özellikle istemesi, okumaya ve araştırmaya olan merakının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.⁵

Yeni devletin kurulmasının ardından, eğitim ve öğretimin yeniden düzenlenmesi ve halkın eğitilmesi ile ilgili olarak yapılan en temel düzenlemelerden biri Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun (1924) çıkarılması olmuştur. Sonrasında ise bu Kanun'dan hareketle birçok başka düzenleme yapılmış, yeni Türk alfabesi kabul edilmiştir (1928). Bu yapılanların yanı sıra zaman içinde bu konuda görev üstlenmiş daha başka birçok kuruluş ve uygulamaya da rastlamak mümkündür. Bunlar şöyle sıralanabilir: Türk

¹ Servet Özdemir, Halil İbrahim Yalın, Ferudun Sezgin; Eğitim Bilimine Giriş, 8. Baskı, Ankara, 2012, s.3.

² Necati Cumalı; Niçin Aşk, İstanbul, 1971, s.180.

³ Afet İnan; "*Atatürk'ün (1915-1916-1918) Hatıra Defterinden: Okuduğu kitaplar*", IX. Türk Tarih Kongresi 21-25 Eylül 1981, C III, Ankara, 1989, s.1518-1524.

⁴ Ali Güler; Sarı Paşa İnsan Atatürk, Ankara, 2006, s.210 vd.

⁵ Afet İnan; M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım, Ankara, 1969, s.6. A. Afet İnan; M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, Ankara, 1983, s. VII, 24. Yusuf Hikmet Bayur; Atatürk Hayatı ve Eseri, Ankara, 1990, s.11.

Ocakları (1912),⁶ Halk Derslikleri ve Halk Konferansları (1927),⁷ Millet Mektepleri (1929), Halk Okuma Odaları (1930), okullarda okutulan Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi dersleri, Türk Tarih (1931) ve Dil (1932) Kurumları, Halkevleri (1932),⁸ Halk Bilgisi (1929-1941)⁹ Kadro (1932), Ülkü (1933) vb dergiler ile Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından çıkarılan ve tüm yapılanların rapor ve grafikler hâlinde düzenlenerek anlatıldığı Cumhuriyet'in Onuncu Yıl, On Beşinci Yıl Kitapları, İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulan Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (1933), Üniversitelere konulan Türk İnkılap Tarihi dersleri (1934), Köy Gezici Kadın ve Erkek Kursları (1938),¹⁰ Halk Odaları (1940), Köy Enstitüleri (1941).¹¹

ATATÜRK Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler

Eğitimin toplumun yaşamında ve devletin sürekliliğinin sağlanmasında ne kadar önemli ve hayati olduğunun bilinmesi nedeniyle halkın eğitimi konusu Millî Mücadele döneminde de gündemden hiç düşmemiştir. Kurulan İlk İcra Vekilleri Heyetinde, Maarif Vekilliğine yer verilmiş,¹² 9 Mayıs 1920'de

⁶ 20 Haziran 1327'de (1911) faaliyete başlamasına karşın tüzüğünün birinci maddesinde kuruluş tarihi olarak 12 Mart 1328 (1912) yazılmıştır. Esat Öz; Otoriterizm ve Siyaset Türkiye'de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma (1923-1945), Ankara, 1996, s.89. Kapatıldıkları tarihe kadar inkılabın halka benimsetilmesinin en önemli araçlarından birisi olmuştur. Bu konuda Türk Ocağının 1926'daki kongresinde Dr. Hüseyin Ünver şunları söylemiştir: "*Ocakların ilk görevi ihtilali halka götürmektir. Hayal kurmayalım arkadaşlar, tamamladığımız bu ihtilal halka mal edilmemiştir. Yazık! Halk cehalete terk edilmiş. Çok hızlı bir ritimle peş peşe gelen reformlar karşısında başı döner, kendini kaybeder ve körü körüne irticai hareketlere katılır... Halka öğretmek, ona anlatmak şayet bir cemiyet varsa mümkün olabilir. Bu cemiyet Türk Ocaklarıdır... Yapılacak yegâne şey, ihtilali ona benimsetmek, kabul ettirmek için halkın arasına karışmaktır.*" age.; s.90.

⁷ Okuma olanağı bulamamış ya da istediği öğrenim seviyesine gelememiş yetişkinler için açılmıştır. Amaç, yetişkinlerin bir Cumhuriyet yurttaşının bilmesi gereken temel bilgilerle donatılması, ulusal ülkü ve kültürün güçlendirilmesidir. Eşref Kılıç; "Yaygın Eğitim", *Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim*, s. 469-491, İstanbul, 1983, s.480.

⁸ Parti Genel Sekreteri Recep Peker açılış töreninde Halkevlerinin kuruluş amaçlarını şöyle açıklamıştır: "*Bu asır milletleri yalnız siyasi teşkilat, yalnız ordu teşkilatı ile yalnız maddi kuvvetlerle bünyeleşemiyor, kemiklenemiyor. Onun içindir ki devletin siyasi mesaisi içinde çalışan Cumhuriyet Halk Fırkası; siyaset sahasında kendi esas programını tatbik etmekle beraber ayrıca bu siyasi hayata girmiş veya girmemiş vatandaşları müşterek bir halk terbiyesiyle istikbale hazırlamak için Halkevlerini tesis ediyor...*" Öz; s.94. Halkevlerinin en önde gelen amacı ise tüzüğünde kısaca şu şekilde özetlenmiştir: "*Partimizin program temelleri cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimciliktir. Programımız bu ana ve temel prensiplerin egemenliği ve sonsuz olması için bu sıfatlarda kuvvetli vatandaşlar yetiştirilmesini... hedefler. Halkevlerinin amacı, bu uğurda çalışacak ülkülu vatandaşlar için toplayıcı ve birleştirici yurtlar olmaktadır.*" Sefa Şimşek; *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, İstanbul, 2002, s.62. 1950'yılı itibarıyla Türkiye'de 478 halkevi ve 4.322 halk odası kurulmuştur. Sina Akşin; *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 3. Baskı, Ankara, 1998, s.192.

⁹ Halk Bilgisi Dergisi, "...*Ülkenin çeşitli yerlerinde yapılan dil-edebyat, derlemeleri, kenar mahallerin örf, âdet ve yaşayış orijinallikleri, efsaneler, halk hikayeleri, destanlar, maniler, atasözleri, folklor haberleri, köy yaşantısını anlatan ve özendiren yazılar yayımlanmıştır...*" Cezmi Eraslan; *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, İstanbul, 2003, s.134.

¹⁰ Çevre halkını iş içinde yetiştirmek, sanat ve meslek sahibi yapmak, el ve tarım sanatlarını yaymak ve geliştirmek için 1938'de açılmıştır. Kılıç; s.483.

¹¹ Eraslan; s.134. Sefa Şimşek, "Tek-Parti Rejimlerinde Siyasal Propaganda Olgusu ve CHP Halk Hatipleri Teşkilatı", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 46, ss. 106-119, Ankara, Yaz 1997, s.111.

¹² Türkiye Büyük Millet Meclisinin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, Ankara, 1998, s.37.

İcra Vekiller Heyeti programında ise eğitimin millî olması gerektiği belirtilerek eğitimin bireyin kendini tanımaya ve geliştirmesine olanak sağlayacak bir şekilde baştan aşağı yeniden düzenleneceği ifade edilmiştir.¹³ Hatta programda ilk defa olarak, “*millî şuuru geliştirici kitapların yazdırılması*” ifadesi yer almıştır.¹⁴

1920’li yıllarda, henüz Millî Mücadele’nin başlarında iken, daha açık bir ifadeyle bir yandan isyanların bastırılması için uğraşılıp diğer yandan da işgalci güçlere karşı bir savaş verilirken, BMM’de ülkedeki eğitim ve öğretime yönelik eksiklikler ve yetersizlikler konuşulmuştur. Örneğin 4 Kasım 1920’de öğretmenlerin maaşlarını düzenli bir şekilde alabilmeleri, mevcut okulların araç ve gereç eksiklikleri ile okulların bir düzene konulması gerektiği,¹⁵ 25 Kasım 1920’de muallimlerin ve muallim mekteplerinde okuyan öğrencilerin askerliklerinin tecili,¹⁶ 4 Aralık 1920 ile 9 Aralık 1920’de de henüz açılmayan okullar ile tamir edilmesi gereken okullar¹⁷ gibi çeşitli konularda BMM’de görüşmeler yapılmıştır.

Bu tür gelişmeler içinde belki de en dikkat çekici olanı ise Sakarya Savaşı’nın başlamasından bir ay önce, 16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında, Ankara Darülmualimîni konferans salonunda, bir Maarif Kongresi’nin toplanması olmuştur. Kongreye, düşman işgali altında bulunmayan illerin Millî Eğitim ve okul müdürleri ile öğretmenler, Bakanlık daire müdürleri ve Telif ve Tercüme Heyeti Üyeleri katılmıştır.¹⁸ Kongrede, ilköğretim programlarının değiştirilmesi, köylü ile kentlilerin ihtiyaçlarının farklı olması nedeniyle ders programlarının da ayrı olması, kız okullarında kızlara ev kadınlığını öğretecek pratik uğraşların konulması, orta dereceli okul programları ve idadi teşkilatı gibi konular üzerinde konuşulmuştur.¹⁹ Bu

---

¹³ Bu konuda Mecliste şunlar söylenmiştir: “*Maarif işlerindeki gayemiz: Çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her mânasiyle dinî ve millî bir hâle koymak ve onları cidalî hayatta muvaffak kılacak, istinatgâhlarını kendi nefislerinde bulduracak kudreti teşebbüs ve itimadî nefis gibi seciyeler verecek, müstahsil bir fikir ve şuur uyandıracak bir derececi âliyyeye isal eylemek, tedrisatı resmîyeyi bütün mekteplerimizi en ilmî, en asri olan bu esasat ile kavaidi sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programlarını ıslah etmek, mizacı millete ve şeraiti coğrafîye ve iklimiyemize, ananâtı tarihiye ve içtimaiyemizi muvafık ilmî ders kitapları meydana getirmek halk kütlesinden lûgatları topluyarak dilimizin kamusunu yapmak, bizde ruhu milliyî nemalandıracak asarı tarihiye, edebîye ve içtimaiyeyi erbabına yazdırmak, asarı atikâi milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek, Garp ve Şark’ın müellif atı ilmiye ve fenniyesini dilimize tercüme ettirmek hâsılı bir milletin hıfzı hayat ve mevcudiyeti için en mühim âmil olan maarif umuruna dikkat ve gayreti mahsusla ile çalışmaktır.*” TBMM Zabıt Ceridesi; Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, 09 V 1336, s.241-242.

¹⁴ Reşat Özalp-Aydoğan Atatünel; “Millî Eğitimde Kongreler ve Şuralar”, *Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitim*, ss.105-140, İstanbul, 1983, s.106.

¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi; Devre 1, Cilt 5, İçtima Senesi 1, 4 XI 1336, s.280 vd.

¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi; Devre 1, Cilt 6, İçtima Senesi 1, 25 XI 1336, s.27.

¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi; Devre 1, Cilt 6, İçtima Senesi 1, 4 XII 1336, s.202-219, 220-221; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 6, İçtima Senesi 1, 9 XII 1336, s.275.

¹⁸ Özalp-Atatünel; s.106.

¹⁹ Yahya Akyüz; “Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi”, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, s. 89-103, İstanbul, 1983, s.91-97.

kongrenin Türk eğitim tarihindeki asıl önemi ise henüz ülkenin kurtuluşu sağlanmadan eğitimin amaçlarının tartışılmasıdır.²⁰

Hamdullah Suphi Bey'in (Tanrıöver) Maarif vekilliği dönemine denk gelen bu kongrenin açılış konuşmasını, cepheden gelerek kongreye katılan Mustafa Kemal Paşa yapmıştır. Konuşmasında, milletin gerilemesindeki en önemli etkenin izlenen eğitim ve öğretim yöntemleri olduğunu belirterek millî ve çağdaş bir eğitimin oluşturulmasını istemiştir. Öğretmenleri ise geleceğin inşasında bir önder olarak görmüş ve onlara duyduğu güveni dile getirdiği konuşmasında şunları söylemiştir: *"Bugün Ankara Millî Türkiye'nin 'Millî Maarifi'ni kuracak olan Türkiye Muallime ve Muallimler Kongresi'nin toplanmasına sahne olmak mazhariyetiyle de övünmektedir. Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin geri kalmış olmasında en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken eski devrin hurafatından ve fitratımıza uygun olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dehayı milliyemizin inkişafı tam olarak ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir... Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa mevcudiyeti ile hakkı ile birliği ile çatışan bilumum yabancı unsurlarla mücadele lüzumunu ve efkârı milliyeyi kemali istiğrak ile mukabilfikre karşı şiddetle ve fedakârane müdafaa zarureti telkin edilmelidir. Yeni neslin bütün kuvayı ruhiyesine bu evsaf ve kabiliyetinin zerki mühimdir... Silahıyla olduğu gibi beyniyle de mücadele mecburiyetinde olan milletimizin, birincisinde gösterdiği kudreti ikincisinde de göstereceğine asla şüphem yoktur..."*²¹

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922'de BMM'yi açış konuşmasında, hükûmetin en verimli ve önemli görevinin eğitim hizmetleri olduğunu belirterek bu görevin başarılabilmesi için eğitim programlarının milletin o günkü durumu ile sosyal ve ekonomik ihtiyaçları, çevrenin şartları ve asrın gereği ile uygun ve uyumlu hâle getirilmesinin zorunluluğuna işaret etmiştir. Tüm çabalara rağmen toplumun cehaletten kurtarılamadığına dikkat çeken Mustafa Kemal Paşa, cehaletle mücadeleyi eğitim siyasetinin temelinde oturmuş, kadınların da erkekler gibi aynı eğitim kademelerinden geçmesi gerektiğini söylemiştir.²²

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, ülke henüz işgalden tam olarak kurtarılmamışken Sakarya Savaşı'nın ve Başkumandan Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından önce yaptığı icraatlar ve konuşmalarla ülkede eğitimin durumunu sürekli olarak gündemde tutmuş, gelecekte eğitim alanında yapılacak olan değişime dair ipuçları vermiştir. İşin ilginç yanı bu sözlerin henüz ortada yeni bir devlet ve yeni bir rejim yokken söylenmiş

²⁰ agm.; s.100.

²¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, C II, Ankara, 1997, s.19-20.

²² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri...; C. I, s.236.

olması ve dile getirilen her şeyin Cumhuriyet Dönemi'nde aynen uygulanmış olmasıdır.

8 Mart 1923'te Maarif Vekili İsmail Safa (Özler) döneminde yayımlanan ve eğitimci M. Rahmi Balaban tarafından da "*Maarif Misakı*" olarak adlandırılan genelgede, millî eğitiminin amaçları kısaca şu esaslara dayandırılmıştır: Milliyetçi, halkçı, inkılapçı, laik ve cumhuriyetçi vatandaşlar yetiştirmek; ilköğretimi yaygınlaştırmak, herkese okuma yazma öğretmek, yeni kuşakları bütün öğrenim derecelerinden geçirmek ve onları ekonomik hayatta başarılı kılacak bilgilerle donatmak.²³

Bu arada Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından önce, 15 Temmuz 1923'te Ankara'da, 1939'da Maarif Şûrası, günümüzde ise Millî Eğitim Şurası adıyla yapılan ve eğitim işlerinin bütün yönleriyle ele alınıp sorunların tartışıldığı "*Birinci Heyet-i İlmiye*" toplantısı gerçekleştirilmiştir. 15 Ağustos tarihine kadar bir ay süreyle çalışmalarını sürdüren bu toplantıda, Türk eğitim sisteminin ne tür hedeflere yönelmesi gerektiğine yönelik ciddi bir çalışma yapılmış ve bu kurulun aldığı kararların büyük bölümü uygulanmıştır.²⁴

Ancak tüm bu çabalara karşın söz konusu yıllarda ülkenin işgalden kurtarılması ve barışın sağlanması daha hayati ve öncelikli olduğundan eğitim alanında radikal değişikliklere gidilememiştir. Bu alandaki asıl gelişmeler, 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun uygulamaya konmasıyla başlamıştır. Bu kanunla üniversiteler dışındaki eğitim kurumları ve özel vakıflarla Şeriye ve Evkaf Vekâletine bağlı tüm medrese ve okullar, Millî Eğitim Bakanlığına devredilmiştir.²⁵ Bu nedenle de Tevhid-i Tedrisat Kanunu her şeyden önce, devletin siyasi yapılanmasına, bir başka deyişle devleti oluşturan unsurların birliğine ve teklifine dayanan üniter devlet yapısına uygun ve onu güçlendiren bir yasal düzenlemedir. Yasanın en temel amacı ise ülkedeki tüm eğitim ve öğretimi tek bir merkezde toplayarak öğretimin tüm aşamalarında yeni kuşaklara ortak bir millî kültür vermektir.²⁶ Dönemin Maarif vekilinin 9 Mart 1924'teki demecinde "*Bakanlığın bundan sonraki değişmez hedefinin Cumhuriyet'in ruhuna uygun bir eğitim olduğunu ve Türkiye'de bundan sonra tek bir terbiye, tek bir*

---

²³ Şevket Gedikoğlu; *Kemalist Eğitim İlkeleri ve Uygulamalar*, İstanbul, 1978, s.37. Seçil Akgün-Murat Uluğtekin; "Misak-ı Maarif", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C 1, Sayı:3, ss. 285-349, 1989, s.287. Şerafettin Turan; *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap Birinci Bölüm, Ankara, 1995, s.66-67.

²⁴ Rıza Zelyut; "Millî Eğitim Şûraları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 3, İstanbul, 1983, s. 676-679, İstanbul, s.676. Abdurrahim Güzel; "İlk Heyet-i İlmiye Çalışmaları, Alınan Kararlar ve Dinî Tedrisat", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S 4, ss. 337-356, Kayseri, 1987, s.337. Funda Alaslan-Ahmet Şimşek-Şenel Çamdeviren; "Türk Maarif (Eğitim) Şûralarında Tarih Eğitimi", *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, C 2, S 2, s. 189-225, 2012, s.196, 199.

²⁵ Kemal Güçlüoğlu; "Millî Eğitimde Teşkilatlanma", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, s. 143-157, İstanbul, 1983, s.147.

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi; Devre 2, Cilt 7, İçtima Senesi 1, 3 III 1340, s.25-27.

*mektep, tek bir öğretim*²⁷ olacağını söylemesi de bu kanununla ne amaçlandığını açıkça ortaya koymuştur.

Şeriye ve Evkaf Vekâleti tarafından yönetilmekte olan medreseler de bu kurumun 3 Mart 1924'te kaldırılmış olması nedeniyle Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Din eğitimi için yeni kurumların açılması yönünde bir karar da alınmış olduğu için medreseler ihtiyaç dışı kalıp kısa zamanda kapanmışlardır.²⁸ Bu kanun din adamlarının nasıl yetiştirileceği konusuna da bir açıklık getirmiştir. Bu amaçla İstanbul Darülfünuna bağlı bir ilahiyat fakültesi ile değişik yerlerde 26 imam hatip okulu açılmış,²⁹ 1927 yılında da din dersleri seçmeli hâle getirilmiştir.³⁰

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan azınlık ve yabancı okullarını denetim altına almak için de yararlanılmıştır. Bu okullarda da laik esasların uygulanması amacıyla binalarında dinî sembol ve resimlerin bulunması ve dinî propaganda yapılması yasaklanmıştır. Ayrıca okutulan ders kitaplarında Türklük ve Türkiye'yi karalayıcı ifadeler varsa bunların da çıkarılması istenmiştir. Bu arada bu isteklere uymayan Merzifon'da bir Amerikan okulu, İzmir'de ise bazı Fransız okulları kapatılmış; İngiltere, Fransa ve İtalya'nın itirazlarına karşın hükümet bu konuda taviz vermemiş ve kararlı bir tutum sergilemiştir.³¹ Böylelikle tüm ülkede olduğu gibi bu okullarda verilen eğitimin de laik ve ulusal bir çizgide yürütülmesine çalışılmıştır. Ayrıca azınlık okullarıyla ilgili olarak yaşanan bu gelişmeler, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Türkiye'nin dış müdahalelere kapalı, tam bağımsız bir devlet olduğunun somut kanıtı olmuştur.

Dolayısıyla tüm bu uygulamalarla daha açık bir ifadeyle eğitimin devlet denetimine alınıp tek bir merkezden yürütülmesi ve dış ülkelerin müdahalelerine izin verilmemesiyle eğitim alanında yaşanan kargaşaya son verilmesine, yeni devlete uygun yeni insan tipinin oluşturulmasına ve ulus olma bilinci ile bağımsız devlet olma reflekslerinin güçlendirilmesine çalışılmıştır.³²

---

²⁷ Abdurrahman Çaycı; Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun (Öğretimi Birleştirme Yasası) Atatürk İnkılapları İçindeki Yeri ve Önemi", *Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi Paneli*, s. 25-31, Ankara, 1995, s.29.

²⁸ İlhan Tekeli; "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 3, s. 650-675, İstanbul, 1983, s.60. İlhan Başgöz; *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Ankara, 1995, s.78-79.

²⁹ a.g.e.; s.79. Bu arada 1933'te yapılan üniversite reformu sırasında İlahiyat Fakültesi kapanmış ve İslam İncelemeleri Enstitüsü kurulmuştur. Devlet yardımının kesilmesi ve talep edilmemeleri nedeniyle de 1930-1931 yıllarında tüm imam hatip okulları kapanmıştır. Başgöz; s.79. Tekeli; a.g.m., s.660.

³⁰ Din dersleri 1930'da şehirdeki ilkokullardan, 1931-1932'de ortaokullardan, 1939'da ise köy ilkokul programından çıkarılmıştır. İlhan Başgöz-Howard Wilson; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk*, Ankara, 1968, s.82-83. Tekeli; a.g.m., s.660. Başgöz; s.79.

³¹ Ayten Sezer; *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Ankara, 1999, s.25-34; Tekeli; a.g.m., s.660. Başgöz; s. 80-81.

³² Macit Gökberk; "Aydınlanma Felsefesi Devrimler ve Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, s.283-333, 2. Baskı, İstanbul, 1986, s.306.

Bu dönemin eğitim alanındaki önemli gelişmelerinden biri de karma eğitime geçilmesi olmuştur. İlk olarak ilkokullarda 1924 yılında başlatılan karma eğitim, daha sonradan eğitimin diğer kademelerinde de uygulanmaya başlanmıştır. 1928'de ortaokullarda, 1934'te liselerde ve 1937'de de köy ilkokullarında karma eğitime geçilmiştir.³³

1924 Anayasası'nın 87. maddesiyle de ilköğretim herkes için zorunlu ve parasız hâle getirilirken³⁴ 2 Mart 1926'da kabul edilen Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun'la, Tevhid-i Tedrisat Yasası daha da güçlendirilmiştir. Kanun'da ilk ve ortaöğretimin esaslarının, laik eğitime uygun bir anlayışla belirleneceği ve devletin izni olmadan hiçbir okulun açılmayacağı belirtilmiştir.³⁵

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ülkedeki yeni eğitim sisteminin nasıl olacağını açık bir şekilde ortaya koymasından sonra, eğitim kurumlarında verilecek eğitimin içeriğini belirleyen öğretim programları konusunu görüşmek üzere 23 Nisan-1 Mayıs 1924 tarihlerinde "*Telif ve Tercüme Dairesi*" binasında "*İl. Heyet-i İlmiye*" toplantısı düzenlenmiştir. Okullarda izlenecek müfredat programlarının kanunda belirlenen esaslara uygun hâle getirilmesi için bu toplantıda belirlenen müfredatlar, Cumhuriyet Dönemi'nde ilk ve ortaöğretim kurumları için hazırlanan ilk müfredat programları olma özelliğini taşır.³⁶

Millî Mücadele sırasında işgalci güçlerle savaşmak için ihtiyaçların karşılanması amacıyla bir ordu-millet bütünleşmesine gidilmişti. Bu defa da ilköğretim okullarının giderlerinin karşılanabilmesi için bir "*devlet-millet*" bütünleşmesine gidilmiş ve 13 Nisan 1925'te kabul edilen "*Mektep Vergisi Kanunu*" ile zorunlu öğretimin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için bir vergi konulmuştur.³⁷

1923 ile 1928 yılları arasında yapılan uygulamalarla eğitim; tek merkezden yönetilen, millî, laik, bağımsız, fırsat eşitliğinin olduğu, ilköğretimin de parasız ve zorunlu kılındığı bir hâle getirilmiştir. Bunlardan sonra yapılan en köklü değişim hamlesi 1 Kasım 1928'de yeni Türk harflerinin kabulü olmuştur. Alfabe değişikliğinin çok radikal ve hızlı bir şekilde uygulanmak istenmesi ve Latin harflerinin halka öğretilmesi amacıyla alınan önlemler ise yaygın eğitim deneyimi açısından, Türk tarihinde ilk kez çok büyük çapta eğitim seferberliğinin yaşanmasına neden olmuştur.³⁸

³³ Necdet Sakaoğlu; Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul, 2003, s.211-213.

³⁴ 1924 Anayasası'nın bu maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: "*İptidai tahsil bütün Türkler için mecburî, devlet mekteplerinde meccanîdir.*" Suna Kili-Şeref Gözübüyük; Türk Anayasa Metinleri, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.138.

³⁵ Ahmet Mumcu; Tarih Açısından Türk Devrimi'nin Temelleri ve Gelişimi, 6. Baskı, İstanbul, 1981, s.153.

³⁶ Erdal Aslan; "Osmanlı'nın "Mekatib-i İptidaiye"sinden Türkiye Cumhuriyeti'nin "İlk Mektepler"ine Geçişte Tarih Programlarında Değişim", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 48, Güz 2011, ss. 749-777, s.753-754.

³⁷ Şerafettin Turan; Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap İkinci Bölüm, Ankara, 1996, s.68-69.

³⁸ Tekeli; agm., s.661.

Türk dilinin fonetik özelliklerine göre düzenlenmiş ve seslendirilmiş olan yeni Türk harflerinin öğretilmesi amacıyla 1929 yılında “*Millet Mektepleri*” açılmıştır. Buralarda, katılmaları zorunlu tutulan 15-45 yaş arasındaki bütün vatandaşlara okuma ve yazma öğretilmeye çalışılmıştır. Kursların okul binalarında, okulun olmadığı yerlerde ise uygun bir odada, hatta gerekirse açık havada bile düzenlenebileceği söylenmiştir. Ayrıca Maarif Vekâleti tarafından kurslar için okuma kitapları ve kursta öğrenilenlerin unutulmaması için “*Halk*” adı verilen bir gazete yayımlanmış, bunlar kursa katılanlara ücretsiz olarak verilmiştir.³⁹ 1930’dan itibaren ise “*Halk Okuma Odaları*” açılmıştır.⁴⁰

Alfabenin öğrenilmesini ve öğretilmesini kolaylaştırmak ve daha cazip bir hâle getirmek için “*Harfler Marşı*” adıyla bir marş da yazılmıştır.⁴¹ Diğer yandan hükümet yeni harflere geçilmesi nedeniyle tiraj kaybına uğrayan gazete ve dergilere para yardımı yapmış, ithal edilen matbaa malzemelerinden gümrük vergisi almamıştır.⁴²

Alfabenin değiştirilmesi, Türk dili üzerinde de bir etki yaratmıştır. Dilin, Arapça ve Farsça etkisinden kurtulup kendi öz kimliğini bulma sürecini hızlandırmıştır. Eğitim alanında yapılanların tamamlayıcısı durumunda olan harf değişikliği ve bunun Türk dili üzerinde yarattığı arınma,⁴³ uluslaşma sürecindeki toplumda dil birliğinin sağlanması açısından düşünüldüğünde yöneticilerin ülkede ortak bir kültür oluşturma çabalarını da olumlu bir yönde etkilemiştir.

Bu dönemde yükseköğretim konusunda da adımlar atılmıştır. Osmanlı Devleti’nden kalan tek üniversite olan ve “*Darülfünun-u Osmanî*” adını taşıyan üniversite, 1924 yılında 493 sayılı yasa ile “*İstanbul Darülfünun-u*” adını almıştır.⁴⁴ Ancak kendisine çok büyük umutlar bağlanan, Darülfünundan beklenen destek alınamadığı için bu kurumun yeniden düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Aslında Darülfünun 1930 yılından itibaren yaşanan değişim sürecine yeterli destek vermediği ve bilimsel çalışma konusunda eksik kaldığı gerekçesiyle basında sık sık eleştirilmiştir.⁴⁵

Hükümet Darülfünun için bir adım daha atmış ve 1932 yılında İsviçreli eğitimci Albert Malche Türkiye’ye davet ederek kendisinden Darülfünun hakkında bir rapor hazırlamasını istemiştir. Malche 66 sayfalık raporunda, Darülfünununun öğretim üyesi kadrosunun çok kalabalık olduğunu, öğretim üyelerinin dışarıda da işlerinin olmasından ötürü yeterli bilimsel çalışma yapamadıklarını, kütüphanedeki kitap sayısının az olduğunu, yabancı dile

³⁹ M. Şakir Ülkütaşır; Atatürk ve Harf Devrimi, Ankara, 1973, s.87. Özer Ozankaya; Cumhuriyet Çınarı, Ankara, 1994, s.256-257. Başgöz; s.121. Tekeli; s.661.

⁴⁰ Kılıç; s.482.

⁴¹ Ülkütaşır; s.71-73.

⁴² Bilal Şimşir; Türk Yazı Devrimi, Ankara, 1992, s.225-228.

⁴³ Server Tanilli; Nasıl bir Eğitim İstiyoruz?, 2. Baskı, İstanbul, 1988, s.44-46.

⁴⁴ Hüseyin Korkut; “Üniversiteler”, *Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitim*, s. 315-355, İstanbul, 1983, Ömer Okutan; “Din Eğitimi”, *Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitim*, s. 409-425, İstanbul, 1983.

⁴⁵ Korkut; s.316.

önem verilmediğini, ders metotlarının da çağın gerisinde kaldığını söylemiştir. Malche, Darülfünunun yapısına, öğretim üyelerine ve eğitim uygulamalarına yönelik yaptığı eleştirilerle bu kurumun bilimsel açıdan yetersiz olduğunu belirtmiştir.⁴⁶ O sırada, Almanya'da Hitler yönetiminden kaçan Yahudi asıllı bilim insanlarının da Türkiye'ye gelmeleri hükûmetin, atacağı adımlar konusunda elini güçlendirmiş ve 1933 yılında Darülfünun yerine, İstanbul Üniversitesi kurulmuştur.⁴⁷ Öte yandan Ankara'da 1925'te Hukuk Mektebi, 1930'da Ziraat Enstitüsü, 1935'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi önemli yükseköğretim kurumları açılmıştır.⁴⁸

Yeni Türk Devleti'nin, Batı'ya karşı yapılan antiemperyalist bir savaş sonunda kurulduğunu ancak Batı uygarlığına karşı kurulmadığını daha doğrusu çağdaş uygarlığa karşı olmadığını, eğitim alanındaki gelişmelerde de görmek mümkündür. Yöneticiler, yeni eğitim sistemini oluştururken sürekli en iyiyi aramak peşinde koşmuşlardır. Bu nedenle de yapılacak yenilikler konusunda kompleksiz bir davranış sergilemiş, yabancı uzmanlara müracaat ederek onlara çeşitli raporlar hazırlatmışlar, ayrıca yurt dışına da öğrenci göndermişlerdir. Yabancı uzmanlar arasında, eğitim felsefesi alanındaki çalışmalarıyla bilinen ve doğrudan ATATÜRK tarafından Türkiye'ye davet edilen John Dewey, 1925'te Alman Ticaret ve Sanayi Bakanlığı Müşaviri Alfred Kühne, teknik eğitim konusunda uzman olan Belçikalı Omar Buyse, İsviçreli Eğitimci Albert Malche, W. Hins, Berly Parker, George Stichler, Oskar Frey, Ernst Egli gibi isimler sayılabilir.⁴⁹ Yurt dışına ilk olarak 1927-1928 eğitim-öğretim yılında, 42 öğrenci gönderilmiştir. Bu sayı yıllar içinde artarak 1937-1938 eğitim-öğretim yılında 288'e ulaşmıştır. Yurt dışına öğrenci gönderilen yabancı ülkeler arasında, Almanya, Fransa, Belçika, Amerika, İsviçre, Avusturya, İtalya, İngiltere, Macaristan ve Rusya gibi farklı devletler bulunmaktadır.⁵⁰ Eğitim alanındaki bu yaklaşımlar aslında, Türkiye'nin tek bir millete ya da devlete benzemek istemediğinin bir başka deyişle Batılılaşmadığının, çağdaşlaştığının bir kanıtı olarak da değerlendirilebilir.

ATATÜRK, bir Osmanlı subayı olarak devletin emperyalist güçler tarafından nasıl paylaşıldığına ve her savaş sonrasında topraklarının nasıl parça parça koparıldığına şahit olmuştur. Ayrıca liderliğini yaptığı Millî Mücadele sırasında, Sakarya Savaşı öncesinde de işgalci güçlerin nasıl Ankara'ya kadar geldiklerini görmüştür. Bu nedenle de bir daha bunların yaşanmaması ve Türk milletinin büyük bir mücadele sonrasında elde ettiği

⁴⁶ Cemil Bilsel; İstanbul Üniversitesi Tarihi, İstanbul, 1943, s.38. Ozankaya; s.259-260. Korkut; s.316.

⁴⁷ Yücel Namal, Tunay Karakök; "Atatürk ve Üniversite Reformu", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, C 1, Sayı 1, s. 27-35, s.32-34.

⁴⁸ Yahya Akyüz; Türk Eğitim Tarihi, İstanbul, 1994, s.311.

⁴⁹ Mehmet Okur; "Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Millî ve Modern Bir Eğitim Oluşturma Çabaları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 5, Sayı 1, s. 199-217, s.210-212. Tekeli; agm., s.662.

⁵⁰ Bahattin Demirtaş; "1923-1960 Döneminde Türk Eğitimi", *Türk Eğitim Tarihi*, s. 231-317, Ankara, 2012.

kazanımlarını koruyabilmesi için ekonomik ve kültürel kalkınmaya önem vermiştir. Ancak ATATÜRK “*topyekûn bir kalkınmadan*” yana olmuş, “*teknoloji-bilim-felsefe-kültür ve sanatı*” bir bütün olarak değerlendirmiş ve bunların tümünde aynı anda kalkınmayı hedeflemiştir. Onun için bir fabrikanın açılması ile bir tiyatro ya da konservatuarın açılması eş değerde olmuştur.⁵¹ Bu anlayışını eğitim alanına da yansıtan ATATÜRK, kültürel yönden kalkınmanın sağlanabilmesi için temel eğitim ve mesleki eğitim kurumlarının yanı sıra güzel sanatlar alanına da önem vermiştir. Onun döneminde resim, müzik, heykel, sahne sanatları gibi alanlarda birçok okul, tiyatro, konservatuar ve müze açılmıştır.⁵²

ATATÜRK döneminde eğitim alanında belirlenen hedeflere ulaşmak konusunda en büyük rolü oynayacak olan öğretmenler de ihmal edilmemiştir. 25 Temmuz 1924’te Muallimler Birliği Kongresi’nde yaptığı konuşmada, “*Muallimler! Yeni nesli; Cumhuriyet’in fedakâr muallim ve mürebbileri, sizler yetiştireceksiniz; yeni nesil, sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin maharetiniz ve fedakârlığınız derecesiyle mütenasip bulunacaktır. Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seviyeli muhafızlar ister. Yeni nesli, bu evsaf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir. Mümtaz vazifenizin ifasına âli himmetlerle hasrı mevcudiyet edeceğinize asla şüphe etmem.*”⁵³ diyen ATATÜRK, öğretmenlerin Türkiye’nin yeni yapılanmasındaki yerinin ne kadar hayati olduğunu belirtmiştir.

Bu bağlamda, eğitim alanında belirlenen hedeflere ulaşılabilmesi için öğretmenlerin yetiştirilmesi ve ihtiyaçlarının giderilmesi konusu dönemin hükümetleri tarafından ciddiyle ele alınmıştır. Örneğin, 26 Aralık 1925 ve 8 Ocak 1926 tarihleri arasında, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey’in başkanlığında toplanan “*Üçüncü Heyet-i İlimiye*” toplantısında daha çok öğretmen okulları ve öğretmenlerin özlük hakları görüşülmüştür.⁵⁴ Yine Mustafa Necati Bey zamanında öğretmenlik mesleğini cazip bir hâle getirebilmek amacıyla gelirlerinde ve statülerinde bazı iyileştirmeler yapılmış, mesleki gelişimleri için “*Terbiye Dergisi*” ile “*Maarif Vekilliği Dergisi*” yayımlanmıştır.⁵⁵

Bir ulusal kimlik inşa etme çalışmaları sırasında “Türklük” esas alınmıştır. Laik bir devlet anlayışı içinde Türklük, ulusal kimliği belirleyen en temel unsur olmuştur. Bununla beraber Türklük etnik bir kimliği tarif eden bir şekilde tanımlanmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti “*kontrata*” dayalı ulus anlayışını benimsemiştir. Buna göre ulus; doğuştan getirilen kan, ırk gibi özelliklerden ziyade, sonradan kazanılan toprak ve iradi katılım gibi

⁵¹ Akşin; s.208-209.

⁵² Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı; s.184, 202-203. Cahit Kavcar; “Güzel Sanatlar Eğitimi”, *Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitim*, s. 506-533, İstanbul, 1983, Turan; s.127-141.

⁵³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III...; C II, s.178.

⁵⁴ Ali Ata Yiğit; Atatürk Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1923-1938), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996.

⁵⁵ Tekeli; agm., s.662.

özelliklere dayanır; daha açıkçası ulus, “kökenleri ne olursa olsun, aynı ilkeler etrafında iradi olarak birleşmiş bir yurttaşlar topluluğunun” adıdır.⁵⁶ Bu durumu; Türklüğü, “*Türk ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk)*”⁵⁷ denilir şeklinde düzenlemiş olan 1924 Anayasası’nın 88. maddesinde görmek mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti bu tür ulus anlayışını okullarda verdiği eğitime de yansıtmıştır. 1930’lu yıllarda yetişen yeni nesillere vatandaşlık bilgisi verilmesi amacıyla okutulan “*Medeni Bilgiler*” kitabında da ulus, “*Dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir.*”⁵⁸ şeklinde tanımlanmıştır.

Öte yandan dönemin ders programları ve kitapları incelendiğinde öğrencilerin üretime yönelik bir yaşam tarzını⁵⁹ ve demokratik rejimi de benimsemiş bireyler olarak yetiştirilmeye çalışıldıkları görülebilir. İsmi ATATÜRK tarafından verilen Ankara Merkez Halkevinin yayın organı “*Ülkü*” dergisinde demokrasiyi savunan yazılar yazılırken⁶⁰ 1931 yılından itibaren ortaöğretim kurumlarında okutulmaya başlanan “*Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*” kitabının ATATÜRK tarafından kaleme alınan bölümlerinde, demokratik rejimin özellikleriyle beraber, üstünlüğü de anlatılmıştır.⁶¹

1931’de Türk Tarih Tetkik Cemiyetinin orta öğretim kurumları için hazırladığı “*Tarih IV*” adlı kitapta ise Cumhuriyet’in eğitim ve öğretimdeki amaçları şöyle açıklanmıştır.⁶²

⁵⁶ Nuri Bilgin; “Cumhuriyet Fikri ve Yurttaş Kimliği”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru*, s. 139-150, İstanbul, 1998. Ulus anlayışının bir başka türü olan ve büyük oranda Alman romantiklerine dayanan “*kolektif ruha dayalı*” ulus anlayışında ise tarihin geleneklerin ve kökenin belirleyiciliği ön plandadır. Bilgin; s.142.

⁵⁷ Kili-Gözübüyük; s.138.

⁵⁸ A. Afet İnan; *Medeni Bilgiler* ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları, Ankara, 1998, s.18.

⁵⁹ Cavit Binbaşoğlu; *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Bilimleri Tarihi*, Ankara, 1999, s.39-40.

⁶⁰ Nedim Yalansız; “*1930’lar Türkiye’sinde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları*”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 3, S 8, s. 25-42, İzmir, 1999. Ayrıca bakınız Temuçin Faik Ertan; “*Atatürk Döneminde Demokrasi Üzerine Bir Polemik (Şevket Süreyya Aydemir- İsmail Hakkı Baltacıoğlu)*”, *Kebikeç*, S 18, s. 75-94, 2004.

⁶¹ Atatürk kitapta şu satırlara yer vermiştir: “*Demokrasi prensibi: Hâkimiyeti istimal eden vasıta ne olursa olsun, esas olarak milletin hâkimiyete sahip olmasını ve kalmasını icap ettirir. Bu noktayı, birkaç kelime ile izah edelim:*

a) *Demokrasi esas itibarıyla siyasî mahiyettedir. Demokrasi, bir içtimai muavenet veya iktisadi teşkilat sistemi değildir. Demokrasi maddi refah meselesi de değildir. Böyle bir nazariye vatandaşların, siyasi hürriyet ihtiyacını uyutmayı istihdaf eder. Bizim bildiğimiz demokrasi, bilhassa siyasidir; onun hedefi, milletin idare edenler üzerindeki murakabesi sayesinde, siyasi hürriyeti temin etmektir.*

b) *Demokrasinin birinci hassasiyle müşterek ikinci bir hassası daha vardır. O da şudur: Demokrasi, fikirdir; bir kafa meselesidir. Herhâlde, bir mide meselesi değildir. Hükümet prensibi de bir adalet muhabbetini ve ahlak fikrini icap ettirir. Demokrasi, memleket aşkıdır, aynı zamanda babalık ve analıktır.*

c) *Demokrasi, esasında ferdidir; bu vasıf vatandaşın hâkimiyete, insan sifatiyle, iştirak etmesiyledir.*

d) *En nihayet, demokrasi, müsavatperverdir; bu vasıf, demokrasinin, ferdî olması vasfının zaruri bir neticesidir. Şüphesiz bütün fertler aynı siyasi hakları haiz olmaktadır. Demokrasinin bu ferdî ve müsavatperver vasıflarından, umumi ve müsavî rey prensibi çıkar.”* İnan; age., s.31.

⁶² *Tarih IV*; Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul, 1934, s.265-266.

- “1. Milliyetçi, halkçı, devrimci, laik Cumhuriyet vatandaşları yetiştirmek,
2. İlköğretimi fiilen genelleştirmek, dağda yalnız yaşayan küçük çobana kadar bütün vatandaşlara okuyup yazma öğretmek,
3. Yeni nesilleri bütün öğrenim derecelerinde genel olarak pratik ve özellikle iktisadi hayatta etkili ve başarılı kılabilecek bilgilerle donatmak,
4. Cemiyet hayatında, dünya ve ahiret cezaları korkusundan doğan ahlak yerine “hürriyet” ve “düzen”in uzlaştırılmasına dayanan gerçek ahlak ve fazileti hâkim kılmak,
5. Bu dört ana esasa dayanan Cumhuriyet eğitim ve öğretiminin genel hedefi: Türk milletini medeniyet safında en ileri götürmek ve yeni nesilleri Türk olmak haysiyetinin gerektirdiği bu gayeye en kısa zamanda varmayı mümkün kılabilecek aşk, irade ve kudretle yetiştirmektir.”

Söz konusu dönemde, halkın eğitimi sadece okullarla sınırlı tutulmamıştır. Bir eğitim seferberliği içinde, ülkenin her yerinde ve her koşulda, halka eğitim verilebilmesi için tüm fırsatlar değerlendirilmeye çalışılmıştır. İnkılabın halka anlatılması ve benimsetilmesi ile halkın politik ve ideolojik eğitimini sağlamak konusu, sistematik bir şekilde hemen her zeminde yapılmıştır. Hatta halkın eğitilmesi konusunun nasıl düzenli ve sistematik bir devlet politikası hâline dönüştürüldüğünü CHP'nin program ve nizamnamelerinde de görmek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923'te Halk Fırkasının ilk programı olarak da kabul edilen ve “*Dokuz Umde*” denilen bir seçim bildirgesi yayımlamıştır. Bu bildirmede, eğitim ve öğretim konusuna da yer verilmiş ve “İlköğretimde, öğretimin birleştirilmesi ve bütün okulların çağdaş temellere oturtulması, öğretmen ve profesörlerin hizmetlerinde yükselmeleri ve ilerlemeleri sağlanacaktır.” denilmiştir.⁶³ CHP'nin sonraki programlarında da partinin halkın eğitimi işine yakın ilgi gösterdiği görülmektedir. 1931 yılı programının “Millî Öğretim ve Eğitim” başlığını taşıyan 5. kısmının “b, c ve f” fıkralarında, devletin kuruluş felsefesine uygun vatandaşlar yetiştirmenin gerekliliği vurgulanmış, vatandaşların eğitimin her kademesinde, Cumhuriyet'in ilkelerine ve devletine bağlı, millî değerleri ve tarihini bilen, beden gelişimine önem veren, kendine güvenen bireyler olarak yetiştirilmesinin önemi belirtilmiştir.⁶⁴ CHP tarafından vatandaşların eğitiminde, hedef olarak konulan bu ilkelere

---

⁶³ Fahir Giritlioğlu; Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii, C I, Ankara, 1965, s.32.

⁶⁴ 1931 yılı programının Millî Öğretim ve Eğitim başlığını taşıyan 5. kısmının “b” fıkrası: “Kuvvetli, Cumhuriyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır. Türk milletine, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Türkiye Devleti'ne hürmet etmek ve ettirmek duyarlılığı bir vazife olarak telkin olunur”; “c” fıkrası: “Fikri olduğu kadar bedeni gelişmeye de ehemmiyet vermek ve bilhassa millî karakteri, millî, derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecelere çıkarmak büyük emeldir.” “f” fıkrası: “Fırkamız vatandaşların Türk'ün derin tarihini bilmesine fevkalade ehemmiyet verir. Bu bilgi Türk'ün kabiliyet ve kudretini, öz güven hislerini ve millî varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besleyen mukaddes bir cevherdir.” Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 25, İstanbul, 2009, s.156.

ulaşmak için tüm teşkilat ve CHP üyeleri görevli sayılmışlardır.⁶⁵ 1935 yılı programı bu açıdan incelendiğinde, 50. madde ile özellikle gençliğin sahip olması gereken özelliklerin sıralandığı görülmektedir. Burada, gençlere iyi bir beden eğitimi verilmesi gerektiği belirtilmiş ve onların temiz bir ahlaka, yüksek bir yurt ve inkılap aşkına sahip olmaları ve ülkelerini korumayı en üstün bir görev olarak bilmeleri gerektiği üzerinde durulmuştur. Hatta bu ideal uğruna gerekirse canlarını da vermekten çekinmeyecekleri bir inançla yetiştirilmelerinin önemine de değinilmiştir.⁶⁶

Kültürel yönden değişim ve gelişimin sağlanmasında görev üstlenen kurumlardan biri 1932'de kurulan Halkevleri olmuştur. Cumhuriyet ideolojisinin ve devrimin halka benimsetilmesi amacıyla kurulan Halkevleri: Dil, tarih ve edebiyat; güzel sanatlar, temsil sanatları, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kursları, kütüphane ve yayın, köycülük, müze ve sergiler olmak üzere dokuz ayrı kolda faaliyetlerini yürütmüştür. Ayrıca halkevlerinin çatısı altında birçok konferans, toplantı, çok sesli müzik konseri ve kurs düzenlenmiş, başta “Ülkü” olmak üzere, hemen her Halkevi tarafından bir dergi çıkarılmıştır.⁶⁷

Hükümet, Halkevleri aracılığıyla ve belli bir plana göre mahkûmların kitap okumalarına yönelik çalışmalar yapmış,⁶⁸ “*Vatandaş Türkçe Konuş*”, “*Yerli Malı Kullanalım*” gibi kampanyalar düzenlenmiş, ayrıca millî bayram kutlamaları da halkın eğitimi açısından iyi bir zemin oluşturmuştur. İlk kez 1933'te Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sırasında kurulan ve o zamandan itibaren Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının önemli bir parçası hâline gelen “*Halk Kürsüleri*”,⁶⁹ 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamaları sırasında⁷⁰

⁶⁵ 1931 yılı Nizamnamesi'nin 3. maddesi: “*Fırka'ya mensup vatandaşlar karşılıklı samimiyet, itimat ve arkadaşlık duygularıyla birbirine bağlı bir kütle teşekkül ederler. Fırka mensupları fırkanın programını, prensiplerini bilecek, onları müdafaa edecekler.*” Nizamnamenin 75. maddesi “k” fıkrası: “*Fırka program ve icraatı hakkında üyeleri aydınlatmak ve ikaz etmek, konferanslar vermek ve sık temaslarla bağlılık ve dayanışmayı artırmak*” Atatürk'ün *Bütün Eserleri*; C 25, s.160, 168.

⁶⁶ CHP 1935 Programı'nın 50. maddesi: “*Türk gençliği onu temiz bir ahlak, yüksek bir yurt ve devrim aşkı içinde toplayacak ulusal bir örgüte bağlanacaktır. Bütün Türk gençliğine şevk ve sıhhatlerini, nefse ve ulusa imanlarını besleyecek beden eğitimi verilecek ve gençlik devrimi bütün bağımsızlık şartları ile yurdu korumayı en üstün ödev tanıyan ve onları, bu ödev uğrunda bütün varlıklarını vermeye hazır tutan bir düşünüşle, yetiştirilecektir. Bu ana eğitimin, tam sonuç vermesi için Türk gençliğinin, bir yandan karar verme ve girişim alma gibi yüksek başarımlarını kuvvetleri geliştirilecek ve öte yandan, gençlik, onu her zorlu işin başarılmasında tek unsur olan sıkı disiplinin etkisi altında çalıştırılacaktır. Türkiye'de spor örgütü de bu esaslara göre düzenlenecek ve yürütülecektir. Yapılacak gençlik örgütünün; üniversite, okullar ve enstitüler, halkevleri, toplu işçi kullanan fabrika ve kurumlarla yukarıdaki gayelere göre, iş ve yönet birlikleri, düzenlenecektir... Okullarda, devlet kurumlarında ve özel kurum ve fabrikalarda bulunanlar, yaşlarına göre beden eğitimi ile uğraşmak yükümü altına alınacaktır. Spor ve beden eğitimi için lüzumlu olan alan ve kurumlar meydana getirilecektir. Spor alanları için özel idareler ve belediyeler ilgilenecektir.*” Doğu Perinçek; *Kemalist Devrim-6 Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri*, İstanbul, 2008, s.187-188.

⁶⁷ Tefik Çavdar; “Halkevleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi*, C 4, s.878-884, İstanbul, 1983, Kılıç; s.483.

⁶⁸ BCA; Fon Kodu 490 01, Yer No. 3 11 14, 7.12.1935.

⁶⁹ 1937'de Cumhuriyet'in ilanının yıl dönümünde kurulmuş olan halk kürsüleri öğreneğinde, bu kürsülerin amacı şöyle açıklanmıştır: “*Cumhuriyet Bayramı'nda partimizin dayandığı Cumhuriyet*

olduğu gibi bayram kutlamaları da halkı yönlendirici ve eğitici bir boyuta taşınmıştır.⁷¹

Bu çabalara dönemin bazı dergilerinde de rastlamak mümkündür. 1930'lu yıllarda, ülkedeki çok sesliliğin yayın hayatındaki gelişmelerle sağlandığı bir dönemde “Kadro”, “Kooperatif”, “Fikir Hareketleri”, “Çığır”, “Ülkü” gibi birbirinden farklı düşünüşe sahip birçok dergi çıkarılmıştır.⁷² Bu sırada İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun “Yeni Adam” adını verdiği dergisi, yeni devlete, yeni rejime ve yeni topluma uygun yeni adamın nasıl olması gerektiği konusunda öğretici ve eğitici bir rol üstlenmiştir. Benzetmek gerekirse Yeni Adam dergisi, ülkeye yeni düzene uygun yeni insanlar yetiştirme konusunda bir okul; eğitimci kişiliği ve eğitim üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan İsmail Hakkı Baltacıoğlu ise bu okulun en yetkin ve en başta gelen öğretmeni olmuştur. Dergi yayın politikası sırasında hiçbir zaman rejimin ilkeleriyle ters düşmemiştir. Devletin kuruluş felsefesinin cumhuriyet, demokrasi, laiklik gibi temel ilkeleri, Yeni Adam dergisinin de

---

ve inkılap prensiplerinin yayılmasını temin için Cumhuriyet Halk Partisi örgütü olan vilayet, kaza ve nahiye merkezlerinde halk kürsüleri açılacaktır.” BCA; Fon Kodu 490 01, Yer No. 132 534 3, 21.10.1941. Bir başka belgede de “*Halk kürsülerinde söylenecek nutukların inkılabın, Cumhuriyet'in ve istiklalin değeri, üstünlüğü ve önemi konularından ibaret olması*” ile sınırlandırılması bu kürsülerin siyasi eğitim ve propaganda amaçlı kullanıldığını göstermektedir. BCA; Fon Kodu, 490 01, Yer No. 11 50 36.1, 18.9.1933. Onuncu Cumhuriyet Bayramı Kutlama Yüksek Komisyonundan vilayet komitelerine gönderilen bir talimatta da şunlar yazılmıştır: “1. Fırka teşkilatı bulunan vilayet ve kaza merkezlerinde halkın en çok toplanabileceği yerlerde kurulacağı, hatta nüfusu yüksek şehirlerde mahalle ve meydanlarda sayısının artırılacağı, 2. Halk kürsülerinin bayramın başından sonuna kadar sabahdan akşama kadar açık olacağı, 3. Bu kürsülerin halkın gelip geçmesine engel olmayacak şekilde kurulmasına, 4. 18 yaşını doldurmuş kadın - erkek herkesin söz söyleyebileceğine, 5. Her kürsünün yerden en az yarım metre yüksekliğinde olmasına ve üzerine “Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Kürsüsü” yazısının asılmasına, 6. Halk kürsülerinde söylenecek nutukların inkılabın, Cumhuriyet'in ve istiklalin değeri, üstünlüğü ve önemi konularından ibaret olmasına, 7. Bu kürsülerin fırka idare heyeti tarafından seçilen üç kişilik bir heyet tarafından idare edileceğine, 8. Halk kürsülerinde söz söyleyecek kişilerin buldukları yerin fırka görevlilerine başvuru yapmasına, 9. Nutukların bir sefer için en fazla bir saat süre ile verilmesine, 10. Kürsünün başında fırkanın görevlendirecek kişilerin güvenliği sağlanmasına” Bengül Salman Bolat; *Millî Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s.111-112, 266.

⁷⁰ CHP Genel Sekreterliğince 1937 bayram kutlamaları için yayımlanan genelgede bu bayramın kutlanmasıyla elde edilebilecek birtakım amaçların da olduğu söylenmiş ve “...19 Mayıs, Türk milletinin yeniden harekete geçmesi ve fizik ve moral kalkınmasının ilk hamlesidir...” denilerek, ulaşılmaması gereken hedefler şöyle belirtilmiştir: “...19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı adını vereceğimiz bu bayram, ayrıca bütün millete güzel insan, hareketli insan, canlı insan, uyanık insan, dürüst insan, mert insan idealini aşlamak; hava, ışık, su, dağ sevgisini sindirmek; temizlik, sağlamlık ve güzellik aşkını yerleştirmek ve artırmak için bir vesile sayılacaktır...” denmiştir. Hakan Uzun; “Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk'ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Döneminde Kutlanması”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, s.109-125, Sayı: 24, Kış 2010, s.117-118.

⁷¹ Uzun; s.120.

⁷² Akşin; s.198.

topluma kazandırmak istediği, yeni düşünüş değerleri ve davranış kalıpları olmuştur.⁷³

Sonuç

Osmanlı modernleşme süreci içinde devletin sürekliliğini sağlayabilmek amacıyla sürekli bir arayış içinde olan iktidarların Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük düşünceleri temeline oturtmaya çalıştıkları kurtuluş reçeteleri, eğitim politikalarını da belirlemiş, bu durum devletin kurtuluşunu sağlamak yerine kargaşa yaratmaktan öteye geçememiştir. Osmanlı modernleşme sürecinin eğitim alanında Cumhuriyet'e devrettiği mirasa bakıldığında mektep-medrese ayrışmasının ortadan kaldırılamadığı gibi ayırımın daha da derinleştirildiği görülür. Buna ek olarak Batı modeli kurulan okullar arasında da bir birlik sağlanamamış ve okullar hangi bakanlığın sahasına eleman yetiştiriyorsa bu bakanlığa bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu durum aynı topraklarda yaşayan ancak birbirine yabancı bir neslin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle de Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan en öncelikli iş, Osmanlı Devleti'nden devralınan ve bir imparatorluk yapısında dahi devletin sürekliliğinin sağlanması açısından büyük sorunlar yaratan eğitim ve öğretim karmaşasına son vermek ve bu alanda birliği sağlamak olmuştur.

ATATÜRK döneminde belirlenen eğitim politikaları, sadece okuma ve yazmada karşılaşılan problemleri çözmek amacı taşımamıştır. Topyekûn bir kalkınmayı hedefleyen Türkiye için toplumun eğitilmesine hayati bir sorun olarak bakılmış, ülkenin her yeri âdeta bir okula, dersliğe çevrilmiştir.

Diğer yandan, eğitim alanında yapılanları bir bütünün parçası olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Eğitim alanında yaşanan değişim, ülkede siyasi ve ekonomik alanda yaşanan değişimin toplum tarafından benimsenmesinin en önemli aracı olarak görülmüştür. Türk Devleti'nde eğitim politikaları, yeni devletin kuruluş felsefesine uygun ve devletin oluşturduğu yeni değerlere bağlı bireylerin yetiştirilmesi amacına yönelik olarak belirlenmiştir.

Özetle söz konusu dönemde eğitim alanında yapılan değişikliklerle eğitimin ulusal, çağdaş ve laik bir hâle getirilerek yeni devlet ve yeni rejime uygun bir birey ve toplum yapısı yaratılması; devletin her koşulda bağımsızlığının korunması ve sürekliliğinin devamı için sağlam bir toplumsal yapı oluşturulması; sadece ekonomik olarak değil, kültürel olarak da kalkınmanın sağlanması; kendi kültürel değerlerinin farkında, bununla beraber yaşanan çağın evrensel değerleriyle de barışık, bunları içselleştirmiş çağdaş bir birey ve toplum yapısının kurulması; kendini tanıyan ve kendine güvenen, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmış ve ona katkı sağlamayı başarmış bir ulus meydana getirilmesi; en az işgalci güçler kadar

---

⁷³ Yasemin Türkkan; Türk Modernleşmesinde Yeni Adam Dergisi (1934-1938), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s.30-31.

tehlikeli görülen toplumdaki cehaletin yok edilmesi; devletin siyasi yapılanması ile örtüşen bir eğitim politikasının oluşturulması; bir ulus ve yurttaş olma bilincine erişmiş bireylerin yetiştirilmesi gibi hedeflere ulaşılması amaçlanmıştır.

Kaynaklar

AKGÜN, Seçil - ULUĞTEKİN, Murat; "Misak-ı Maarif", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ATATÜRK Yolu Dergisi, C I, Sayı 3, 1989, ss. 285-349.

AKŞİN, Sina; Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, 3. Baskı, Ankara, 1998.

AKYÜZ Yahya; "ATATÜRK ve 1921 Eğitim Kongresi", *Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim*, İstanbul, 1983, ss. 89-103.

AKYÜZ, Yahya; Türk Eğitim Tarihi, İstanbul, 1994.

ALASLAN, Funda - ŞİMŞEK, Ahmet - ÇAMDEVİREN, Şenel; "Türk Maarif (Eğitim) Şûralarında Tarih Eğitimi", *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, C 2, S 2, 2012, ss. 189-225.

ASLAN, Erdal; "Osmanlı'nın "Mekatib-i İptidaiye"sinden Türkiye Cumhuriyeti'nin "İlk Mektepler"ine Geçişte Tarih Programlarında Değişim", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 48, Güz 2011, ss. 749-777.

ATATÜRK'ün Bütün Eserleri; C 25, İstanbul, 2009.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri I-III; ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

BAŞGÖZ, İlhan - WILSON, Howard; Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve ATATÜRK, Ankara, 1968.

BAŞGÖZ, İlhan; Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve ATATÜRK, Ankara, 1995.

BAYUR, Yusuf Hikmet; ATATÜRK, Hayatı ve Eseri, Ankara, 1990.

BCA; Fon Kodu 490 01, Yer No. 3 11 14, 7.12.1935.

BCA; Fon Kodu, 490 01, Yer No. 11 50 36. 1, 18.9.1933.

BCA; Fon Kodu 490 01, Yer No. 132 534 3, 21.10.1941

BİLGİN, Nuri; "Cumhuriyet Fikri ve Yurttaş Kimliği", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, İstanbul, 1998, ss. 139-150.

BİLSEL, Cemil; İstanbul Üniversitesi Tarihi, İstanbul, 1943.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit; Cumhuriyet Dönemi Eğitim Bilimleri Tarihi, Ankara, 1999.

BOLAT, Bengül Salman; Millî Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923 - 1960), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

CUMALI, Necati; Niçin Aşk, İstanbul, 1971.

Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı.

ÇAVDAR, Tevfik; "Halkevleri", *Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi*, C 4, İstanbul, 1983, ss. 878-884.

ÇAYCI, Abdurrahman; Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun (Öğretimi Birleştirme Yasası) ATATÜRK İnkılapları İçindeki Yeri ve Önemi", *Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi Paneli*, Ankara, 1995, ss. 25-31.

DEMİRTAŞ, Bahattin; "1923-1960 Döneminde Türk Eğitimi", *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 2012, ss. 231-317.

ERASLAN, Cezmi; Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk, İstanbul, 2003.

ERTAN, Temuçin Faik; "ATATÜRK Döneminde Demokrasi Üzerine Bir Polemik (Şevket Süreyya AYDEMİR- İsmail Hakkı BALTACIOĞLU)", *Kebikeç*, S 18, 2004, ss. 75 - 94.

GEDİKOĞLU, Şevket; Kemalist Eğitim İlkeleri ve Uygulamalar, İstanbul, 1978.

GİRİTLİOĞLU, Fahir; Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii, C I, Ankara, 1965.

GÖKBERK, Macit; "Aydınlanma Felsefesi Devrimler ve ATATÜRK", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, 2. Baskı, İstanbul, 1986, ss. 283-333.

GÜÇLÜOL, Kemal; "Millî Eğitimde Teşkilatlanma", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul, 1983, ss. 143-157, s.147.

GÜLER, Ali; Sarı Paşa İnsan ATATÜRK, Ankara, 2006.

GÜZEL, Abdurrahim; "İlk Heyet-i İlmiye Çalışmaları, Alınan Kararlar ve Dinî Tedrisat", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S 4, Kayseri, 1987, ss. 337-356.

İNAN, Afet; "ATATÜRK'ün (1915 - 1916 - 1918) Hatıra Defterinden: Okuduğu kitaplar", IX. Türk Tarih Kongresi 21 - 25 Eylül 1981, C III, Ankara, 1989, ss.1518 - 1524.

İNAN, Afet; M. Kemal ATATÜRK'ten Yazdıklarım, Ankara, 1969, s. 6.

İNAN, A. Afet; M. Kemal ATATÜRK'ün Karlsbad Hatıraları, Ankara, 1983, s. VII, 24.

İNAN, A. Afet; Medeni Bilgiler ve M. Kemal ATATÜRK'ün El Yazıları, Ankara, 1998.

KAVCAR, Cahit; "Güzel Sanatlar Eğitimi", *Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim*, İstanbul, 1983, ss. 506-533.

KILIÇ, Eşref; “Yaygın Eğitim”, *Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitim*, İstanbul, 1983, ss. 469-491.

KİLİ, Suna - GÖZÜBÜYÜK Şeref; Türk Anayasa Metinleri, 2. Baskı, İstanbul, 2000.

KORKUT, Hüseyin; “Üniversiteler”, *Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitim*, İstanbul, 1983, ss. 315-355.

MUMCU, Ahmet; Tarih Açısından Türk Devrimi’nin Temelleri ve Gelişimi, 6. Baskı, İstanbul, 1981.

NAMAL, Yücel - KARAKÖK, Tunay; “ATATÜRK ve Üniversite Reformu”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, C I, Sayı: I, ss. 27-35.

OKUR, Mehmet; “Millî Mücadele ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Millî ve Modern Bir Eğitim Oluşturma Çabaları”, ATATÜRK Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C 5, Sayı 1, ss. 199-217.

OKUTAN, Ömer; “Din Eğitimi”, *Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitim*, İstanbul, 1983, ss. 409-425.

OZANKAYA, Özer; Cumhuriyet Çınarı, Ankara, 1994.

ÖZ, Esat; Otoriterizm ve Siyaset Türkiye’de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma (1923-1945), Ankara, 1996.

ÖZALP, Reşat - ATATÜNAL, Aydoğan; “Millî Eğitimde Kongreler ve Şûralar”, *Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitim*, İstanbul, 1983, ss. 105-140.

ÖZDEMİR, Servet - YALIN, Halil İbrahim - SEZGİN, Ferudun; Eğitim Bilimine Giriş, 8. Baskı, Ankara, 2012.

PERİNÇEK, Doğu; Kemalist Devrim-6 ATATÜRK’ün CHP Program ve Tüzükleri, İstanbul, 2008.

SAKAOĞLU, Necdet; Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul, 2003.

SEZER, Ayten; ATATÜRK Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938), Ankara, 1999.

ŞİMŞEK, Sefa; Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932 - 1951, İstanbul, 2002.

ŞİMŞEK, Sefa; “Tek-Parti Rejimlerinde Siyasi Propaganda Olgusu ve CHP Halk Hatipleri Teşkilatı”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 46, Ankara, Yaz 1997, ss. 106 - 119.

ŞİMŞİR, Bilal; Türk Yazı Devrimi, Ankara, 1992.

TANİLLİ, Server; Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?, 2. Baskı, İstanbul, 1988.

Tarih IV; Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul, 1934.

TBMM Zabıt Ceridesi.

TEKELİ, İlhan; “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 3, İstanbul, 1983, ss. 650-675.

TURAN, Şerafettin; *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap Birinci/İkinci Bölüm, Ankara, 1995, 1996.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler; Ankara, 1998.

TÜRKKAN, Yasemin; *Türk Modernleşmesinde Yeni Adam Dergisi (1934-1938)*, Hacettepe Üniversitesi ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

UZUN, Hakan; “Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: ATATÜRK’ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve ATATÜRK Döneminde Kutlanması”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 6, Sayı 24, Kış 2010, ss. 109 - 125.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; *ATATÜRK ve Harf Devrimi*, Ankara, 1973.

YALANSIZ, Nedim; “1930’lar Türkiye’sinde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 3, S 8, İzmir, 1999, ss. 25-42.

YİĞİT, Ali Ata; *ATATÜRK Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1923 - 1938)*, Hacettepe Üniversitesi ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996.

ZELYUT, Rıza; “Millî Eğitim Şûraları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 3, İstanbul, 1983, ss. 676-679.